

Straatsburg, 5 november 2019

MIN-LANG (2019) 15final

EUROPEES HANDVEST VOOR REGIONALE TALEN OF TALEN VAN MINDERHEDEN

Rapportage door de expertcommissie
voorgelegd aan het Comité van Ministers van de Raad van Europa
in overeenstemming met artikel 16 van het Handvest

Zesde rapportage

NEDERLAND

Het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden stelt een controlemechanisme in om te evalueren hoe het Handvest wordt toegepast in een staat die partij is teneinde, indien nodig, aanbevelingen te verstrekken voor het verbeteren van zijn wetgeving, beleid en praktijken. In deze procedure speelt de expertcommissie, die is ingesteld ingevolge artikel 17 van het Handvest, een centrale rol. Het voornaamste doel daarvan is verslag uit te brengen aan het Comité van Ministers over de evaluatie van de naleving van de verbintenissen door een partij, de werkelijke situatie van de regionale talen of talen van minderheden in de staat te onderzoeken en, waar nodig, de partij aan te moedigen geleidelijk aan een hoger niveau van betrokkenheid te bereiken.

Om deze taak te vergemakkelijken heeft het Comité van Ministers, in overeenstemming met artikel 15, eerste lid, een overzicht van de periodieke verslagen die een partij aan de Secretaris-Generaal moet voorleggen, goedgekeurd. Volgens dit overzicht legt de Staat verantwoording af over de concrete toepassing van het Handvest, over het algemene beleid inzake de uit hoofde van Deel II beschermde talen en, meer in het bijzonder, over alle maatregelen die zijn genomen ter uitvoering van de bepalingen gekozen voor elke beschermde taal uit hoofde van Deel III van het Handvest. De eerste taak van de expertcommissie is derhalve het onderzoeken van de informatie vervat in het periodieke verslag voor alle relevante regionale talen of talen van minderheden op het grondgebied van de desbetreffende Staat. De Staat maakt het periodieke verslag openbaar in overeenstemming met artikel 15, tweede lid.

De rol van de expertcommissie is het evalueren van de bestaande wetgeving, regelgeving en de praktijk die in elke staat met betrekking tot zijn regionale talen of talen van minderheden wordt toegepast. Het heeft zijn werkmethoden dienovereenkomstig vastgesteld. De expertcommissie verzamelt informatie van de onderscheiden autoriteiten en van onafhankelijke bronnen binnen de staat, om een eerlijk en billijk overzicht te krijgen van de werkelijke taalsituatie. Na een eerste onderzoek van een periodiek verslag legt de expertcommissie elke partij zo nodig een aantal vragen voor om aanvullende informatie van de autoriteiten te verkrijgen over zaken die het onvoldoende in het verslag ontwikkeld acht. Deze schriftelijke procedure wordt doorgaans gevolgd door een bezoek ter plaatse van een delegatie van de expertcommissie aan de betrokken staat. Tijdens dit bezoek ontmoet de delegatie organisaties en verenigingen waarvan de werkzaamheden nauw verband houden met het gebruik van de betrokken talen, en raadpleegt zij de autoriteiten over zaken die onder haar aandacht zijn gebracht. Deze informatieverzameling is bedoeld om de expertcommissie in staat te stellen de toepassing van het Handvest in de betrokken staat beter te evalueren.

Na afloop van dit proces keurt de expertcommissie het eigen verslag goed. Na goedkeuring door de expertcommissie wordt dit evaluatierapport voorgelegd aan de autoriteiten van de respectieve staat die partij is, zodat deze binnen een bepaalde termijn opmerkingen kan maken. Deze staat die partij is kan in dit stadium verzoeken om een vertrouwelijke dialoog. Het definitieve evaluatierapport wordt openbaar gemaakt, samen met de eventuele opmerkingen van de autoriteiten van de staat die partij is. Dit document wordt vervolgens toegezonden aan het Comité van Ministers ter goedkeuring van de aanbevelingen aan de staat die partij is, op basis van de voorstellen voor aanbevelingen in het evaluatierapport

INHOUDSOPGAVE

Managementsamenvatting **5**

Hoofdstuk 1 De situatie van regionale talen of talen van minderheden in Nederland - Recente ontwikkelingen en trends **6**

1.1 Algemene ontwikkelingen in beleid, wetgeving en praktijk met betrekking tot de regionale talen of talen van minderheden in Nederland **7**

1.2 De situatie van de individuele regionale talen of talen van minderheden in Nederland **12**

Hoofdstuk 2 Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden en aanbevelingen **19**

2.1 Het Fries 19

2.1.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Fries 19

2.1.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Fries in Nederland 23

2.2 Het Limburgs **24**

2.2.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Limburgs 24

2.2.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Limburgs in Nederland 25

2.3 Het Nedersaksisch **26**

2.3.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Nedersaksisch 26

2.3.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Nedersaksisch in Nederland 27

2.4 Het Romanes **29**

2.4.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de promotie van het Romanes 29

2.4.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Romanes in Nederland 30

2.5 Het Jiddisch **32**

2.5.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Jiddisch 32

2.5.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Jiddisch in Nederland 33

Hoofdstuk 3 (Voorstellen voor] aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa **34**

Bijlage I Akte van aanvaarding 35

Bijlage II: Opmerkingen van de Nederlandse autoriteiten..... 37

Managementsamenvatting

Het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden is in 1998 in het Koninkrijk der Nederlanden in werking getreden en is van toepassing op de volgende talen: Fries, Limburgs, Nedersaksisch, Romanes en Jiddisch. Het Fries is de enige taal die beschermd wordt door Deel III van het Handvest.

Tijdens de zesde controlecyclus hebben de Nederlandse autoriteiten, naar aanleiding van het verzoek van de expertcommissie om informatie over de vraag of het Papiaments en 't Bildts door het Handvest moeten worden beschermd, informatie verstrekt over specifieke nationale regels voor het gebruik van deze twee talen in de betrokken gebieden en hebben zij besloten deze talen niet op te nemen in de lijst van de talen die onder het Handvest vallen. Tijdens het bezoek ter plaatse herhaalden de sprekers van het Papiaments en 't Bildts hun wens om hun talen in het Handvest op te nemen, met verdere argumenten.

De centrale autoriteiten van Nederland hebben convenanten gesloten met de territoriale autoriteiten in de gebieden waar het Fries, het Limburgs en het Nedersaksisch worden gebruikt. Zij hebben het grootste deel van hun verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het Handvest gedelegeerd aan het provinciaal niveau. Bijgevolg hebben de centrale autoriteiten hun positieve en vastberaden optreden beperkt en de financiering van de bevordering en bescherming van de drie regionale talen of talen van minderheden voorbehouden aan geselecteerde territoriale gebieden en domeinen van het openbare leven.

De niet-territoriale talen Romanes en Jiddisch blijven in de privésfeer. Het overleg met de sprekers van het Romanes en het Jiddisch verschilt van het overleg met de sprekers van de twee andere talen die uitsluitend door Deel II van het Handvest worden beschermd, namelijk het Limburgs en het Nedersaksisch. Er wordt echter wel financiële steun verleend aan scholen die Jiddisch onderwijzen en aan geselecteerde projecten ter ondersteuning van het Romanes.

In de praktijk is de enige taal waarvoor de Rijksoverheid en provinciale overheden een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben het Fries. Sinds 2017 vervullen de autoriteiten van de provincie Fryslân een leidende rol in het formuleren van een langetermijnvisie voor het Friese taalbeleid. De taal geniet een co-officiële status in de provincie. Er kunnen echter wel tekortkomingen in het onderwijs van het Fries op alle niveaus van het onderwijs en in het gebruik van het Fries in de rechtspraak en in de contacten met de wetshandhavingsdiensten worden vastgesteld.

De schoolcurricula in Nederland bieden scholen veel ruimte om regionale talen of talen van minderheden te gebruiken als onderwijsmedium of als vak. Alle beschermde talen kunnen worden onderwezen, op basis van een beslissing van individuele scholen. Hoewel het onderwijs van Fries in Fryslân verplicht is, kunnen scholen nog steeds een verzoek indienen om volledig of gedeeltelijk van deze verplichting te worden vrijgesteld.

Volgens de Mediawet is de overheid niet verantwoordelijk voor de mediaprogrammering, wat betekent dat de omroepen vrij zijn om te beslissen over het gebruik van regionale talen of talen van minderheden. Veel regionale media bieden echter regelmatig programma's aan in regionale talen of talen van minderheden. Omrop Fryslân, een regionale omroep met nationale en internationale dekking, heeft zijn eigen kanalen die door de autoriteiten worden gefinancierd.

Dit zesde evaluatierapport van de expertcommissie is gebaseerd op de politieke en juridische situatie ten tijde van het bezoek van de expertcommissie aan Nederland in oktober 2019.

Hoofdstuk 1 De situatie van regionale talen of talen van minderheden in Nederland - Recente ontwikkelingen en trends

1. Het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden (hierna "het Handvest" genoemd) is een verdrag van de Raad van Europa dat de verdragsluitende staten ertoe verplicht de traditionele talen van minderheden van het land te beschermen en te bevorderen op alle gebieden van het openbare leven: onderwijs, justitiële autoriteiten, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten en faciliteiten, economisch en sociaal leven, en grensoverschrijdende uitwisselingen. Het Koninkrijk der Nederlanden heeft het Handvest op 5 november 1992 ondertekend en op 2 mei 1996 geratificeerd voor het Koninkrijk in Europa. Het Handvest is voor Nederland op 1 maart 1998 in werking getreden en is volgens de akte van aanvaarding van het Handvest door Nederland van toepassing op de volgende talen Fries, Limburgs, Nedersaksisch, Romanes en Jiddisch. Het Limburgs, het Nedersaksisch en twee niet-territoriale talen, het Romanes en het Jiddisch, vallen alleen onder deel II (artikel 7), terwijl het Fries in de provincie Fryslân zowel onder deel II als onder deel III (artikelen 8-14) bescherming geniet.

2. Volgens artikel 15, eerste lid, van het Handvest moeten de staten die partij zijn driejaarlijkserapporten indienen over de uitvoering van het Handvest[1]. De Nederlandse autoriteiten hebben hun zesde periodieke verslag op 18 juni 2019 ingediend. Dit zesde evaluatierapport van de expertcommissie is gebaseerd op de informatie in het periodieke verslag en op verklaringen van vertegenwoordigers van de sprekers van de regionale talen of talen van minderheden tijdens het bezoek ter plaatse van 15 tot en met 18 oktober 2019, alsmede op schriftelijke verklaringen van verenigingen die de sprekers van het Fries, het Limburgs, het Nedersaksisch en het Romanes vertegenwoordigen, overeenkomstig artikel 16, tweede lid, van het Handvest. De expertcommissie wil de Nederlandse autoriteiten bedanken voor de uitstekende samenwerking tijdens het bezoek ter plaatse.

3. Hoofdstuk 1 van dit evaluatierapport richt zich op de algemene ontwikkelingen en trends met betrekking tot de regionale talen of talen van minderheden in Nederland en de situatie van deze talen. Het onderzoekt de maatregelen die de Nederlandse autoriteiten hebben genomen om te reageren op de aanbevelingen die in 2016 door de expertcommissie en het Comité van Ministers aan het einde van de vijfde monitoringcyclus zijn gedaan. Ook worden nieuwe kwesties aan de orde gesteld. In hoofdstuk 2 wordt een gedetailleerd overzicht gegeven van de stand van zaken bij de uitvoering van elk activiteit met betrekking tot de gegeven taal, alsook van de aanbevelingen die aan de Nederlandse autoriteiten zijn gedaan. Op basis van haar evaluatie stelt de expertcommissie in hoofdstuk 3 aanbevelingen aan het Comité van Ministers voor, die aan de Nederlandse regering moeten worden gericht, zoals bepaald in artikel 16.4 van het Handvest.

4. Wat het gedetailleerde juridisch onderzoek van elke activiteit betreft, verwijst de expertcommissie naar haar **vijfde evaluatierapport over de toepassing van het Handvest in Nederland (ECRML (2016) 4[2]).**

5. Dit rapport is gebaseerd op de politieke en juridische situatie ten tijde van het bezoek van de expertcommissie aan Nederland in oktober 2019. Dit evaluatierapport is door de expertcommissie vastgesteld op 5 november 2019. Nederland heeft verzocht om een vertrouwelijke dialoog met de expertcommissie en het evaluatierapport is op 25 mei 2020 definitief geworden.

---

[1] Sinds 1 juli 2019 zijn nieuwe regels van toepassing volgens de besluiten van het Comité van Ministers van 28 november 2018 betreffende de versterking van het toezichtmechanisme van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden, waarbij de staten die partij zijn om de vijf jaar (in plaats van om de drie jaar) hun periodieke verslag indienen en informatie over de uitvoering van de aanbevelingen die de expertcommissie in zijn evaluatierapport heeft vastgesteld als zijnde bestemd voor onmiddellijke actie om de twee en een half jaar.

[2] Application of the Charter in the Netherlands, 5th monitoring cycle. A. Report of the Committee of Experts on the Charter (adopted on 16 June 2016); B. Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the application of the Charter by the Netherlands (adopted on 14 December 2016)

1.1 Algemene ontwikkelingen in beleid, wetgeving en praktijk met betrekking tot de regionale talen of talen van minderheden in Nederland

Wetgeving, beleid en praktijk op nationaal en provinciaal niveau

6. In het Handvest wordt van de staten die partij zijn verlangd dat zij regionale talen of talen van minderheden erkennen als uitdrukking van culturele rijkdom (artikel 7.1.a) en wordt de noodzaak van vastberaden optreden ter bevordering van deze talen benadrukt (artikel 7.1.c). Zoals de expertcommissie bij verschillende gelegenheden heeft opgemerkt, is artikel 7.1.a gericht op een expliciete erkenning van en verwijzing naar de betreffende taal in het ratificatie-instrument en/of de nationale wetgeving, terwijl vastberaden optreden onder andere bestaat uit de goedkeuring van specifieke wetgeving ter bevordering van die taal en de uitvoering ervan[3].

7. In hun zesde periodieke verslag benadrukken de centrale autoriteiten van Nederland sterk dat het beleid met betrekking tot regionale talen of talen van minderheden in de eerste plaats onder de verantwoordelijkheid van de provinciale autoriteiten valt. Bijgevolg hebben de centrale en provinciale autoriteiten niet-bindende memoranda van overeenstemming of administratieve overeenkomsten, zogeheten convenanten, gesloten over het gebruik van regionale talen of talen van minderheden in Nederland. De recentste *Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer* 2019-2023 (BFTK) is op 1 januari 2019 in werking getreden en op 10 oktober 2018 is de overeenkomst over het Nedersaksisch ondertekend in de vorm van een convenant. Een vergelijkbare overeenkomst werd voorbereid voor het Limburgs, klaar voor ondertekening op 6 november 2019. Convenanten tussen de centrale overheid en de autoriteiten die verantwoordelijk zijn voor de bescherming van het Limburgs en Nedersaksisch spelen in op een groeiende politieke relevantie op provinciaal niveau. In het algemeen zijn de convenanten bedoeld om de dialoog en de samenwerking tussen de centrale en de provinciale overheden te waarborgen; zij omvatten programma's van activiteiten die bijdragen aan de verwezenlijking van de doelstellingen die door alle betrokken partijen gezamenlijk zijn overeengekomen.

8. De enige taal waarvoor de Rijksoverheid en provincie een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben, is het Fries. De specifieke positie van het Fries staat vermeld in artikel 2a van de Wet op het gebruik van het Fries, die op 1 januari 2014 in werking is getreden. Deze wet verplicht partijen om periodiek afspraken (convenanten) te sluiten, tussen de ministers van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Justitie en Veiligheid, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Primair en Voortgezet Onderwijs en Media, en de autoriteiten van de provincie Fryslân, te dezen vertegenwoordigd door de Commissaris van de Koning in Fryslân. Het recentste akkoord over de Friese taal en cultuur dat hierboven en hierna BFTK wordt genoemd, bevat een breed scala aan bepalingen die het gebruik van het Fries op alle domeinen die onder Deel III van het Handvest vallen, moeten garanderen. In de BFTK 2019-2023 staat vermeld dat, in navolging van de expertcommissie van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden, de provincie Fryslân een verkennend onderzoek zal instellen naar de haalbaarheid van het omzetten van de Wet gebruik Friese taal naar een kaderwet. Deze zou dan niet alleen betrekking hebben op het bestuurlijk verkeer en het rechtsverkeer, maar kunnen worden uitgebreid tot alle door het Handvest bestreken domeinen.

9. In de vorige monitoringcyclus hebben de expertcommissie **en het Comité van Ministers van de Raad van Europa de Nederlandse autoriteiten aangemoedigd om in nauwe samenwerking met de sprekers een gestructureerd beleid voor de uitvoering van het Handvest ten aanzien van alle regionale talen of talen van minderheden vast te stellen**. Naar aanleiding van deze aanbevelingen heeft het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, dat belast is met de coördinatie van beleid

[3] Zie bijv. 1st Report of the Committee of Experts on Croatia, ECRML(2001)2, para. 30; 1st Report of the Committee of Experts on Norway, ECRML(2001)6, para. 27-29; 2nd Report of the Committee of Experts on Germany, ECRML(2006)1, para. 24; 2nd Report of the Committee of Experts on Sweden, ECRML(2006)4, para. 28; 5th Report of the Committee of Experts on Hungary, CM(2013)81, para. 31; 4th Report of the Committee of Experts on Slovenia, ECRML(2014)5, para. 36; 3rd Report of the Committee of Experts on Serbia, ECRML(2016)1, en Reports by the Committee of Experts on the Application of the Charter in the United Kingdom, ECRML (2004) 1, para. 96, 368, 369; ECRML (2007) 2, para. 47-50; ECRML (2010) 4, para. 50.

inzake minderheden voor het eerst regionale rondetafelgesprekken (taaltafels) georganiseerd. Daarnaast werd op 7 november 2017 in Deventer (provincie Overijssel) het eerste streektalensymposium - *Spreek maar!*[4] gehouden, om de situatie van drie regionale talen in Nederland te bespreken, namelijk het Fries, het Limburgs en het Nedersaksisch. Negentig deelnemers die provinciale overheden, de academische wereld en regionale ngo's vertegenwoordigden, riepen op tot een praktische aanpak met het oog op de bevordering van regionale talen in plaats van het opleggen van wettelijke verplichtingen. Opgemerkt dient te worden dat zeer weinig gemeentelijke overheden aanwezig waren op het streektalensymposium van 2017 - vijf van de 142 uitgenodigde deelnemers. De expertcommissie vraagt de centrale autoriteiten dan ook om bewustwording op gemeentelijk niveau ten behoeve van alle regionale talen of talen van minderheden die onder het Handvest vallen te vergroten. Bovendien waren bij het symposium geen sprekers betrokken, noch relevante vertegenwoordigers of organisaties van twee andere talen die door het Handvest worden beschermd, namelijk het Romanes en het Jiddisch. Hoewel de expertcommissie de positieve ontwikkelingen in het beleid ten aanzien van regionale talen of talen van minderheden in Nederland toejuicht, verzoekt de commissie om een aanpak die vergelijkbaar is met niet-territoriale talen door alle betrokken autoriteiten.

10. In haar vijfde evaluatierapport heeft de expertcommissie de Nederlandse autoriteiten verzocht te verduidelijken of Papiamentu, overeenkomstig artikel 2.1 van het Handvest, onder deel II van het Handvest dient te vallen In de huidige toezichtscyclus heeft de staat die partij is benadrukt dat het Koninkrijk der Nederlanden het Handvest voor het Koninkrijk der Nederlanden in Europa op grond van zijn akte van aanvaarding aanvaardt. Aangezien het eiland Bonaire geen deel uitmaakt van het Koninkrijk in Europa, is het Handvest niet van toepassing op het eiland[5]. Tijdens het bezoek ter plaatse is de expertcommissie echter medegedeeld dat het Papiamentu in Nederland van oudsher aanwezig is, zoals het sinds de 18e eeuw in het Continentaal-Europese deel van het Koninkrijk der Nederlanden wordt gesproken. De expertcommissie moedigt de Nederlandse autoriteiten dan ook aan om de traditionele aanwezigheid van het Papiamentu in het Europese deel van Nederland in de volgende monitoringronde te verduidelijken.

11. In haar vorige evaluatierapport heeft de expertcommissie de regering ook aangespoord om de situatie van 't Bildts te verduidelijken. Na overleg met de Taalunie, heeft de centrale overheid besloten om Bildts niet als aparte taal te erkennen; wel erkennen zij de zorgen van de sprekers van 't Bildts en ondersteunen zij het behoud en de promotie van 't Bildts financieel. De taalkundige situatie van 't Bildts kan op diverse manieren worden geïnterpreteerd. Het kan worden gezien als een variant van het Nederlands, een variant van het Fries, een vermenging van Nederlands en Fries, en, omdat het elementen bevat die noch naar het Nederlands, noch naar het Fries te herleiden zijn, als een op zichzelf staande taal. Omdat 't Bildts echter van oudsher op het grondgebied van Nederland aanwezig is en gebruikt wordt door mensen die zich hebben georganiseerd op basis van Bildts als identiteitstaal, vraagt de expertcommissie de regering van Nederland om haar besluit in samenwerking met de sprekers te heroverwegen.

Gebruik van de regionale talen of talen van minderheden in het onderwijs

12. In haar vijfde evaluatierapport onderstreepte de expertcommissie dat er voor alle talen een nationaal beleid nodig is, aangezien sommige domeinen, zoals onderwijs, onder de bevoegdheid van de nationale autoriteiten vallen. Wat bijvoorbeeld het Limburgs en het Nedersaksisch betreft, moedigde zij de Nederlandse autoriteiten aan om het onderwijs in deze twee regionale, territoriale talen op te waarderen tot reguliere schoolvakken en het onderwijs in deze talen te intensiveren, met name in het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht en het voortgezet onderwijs. Naar aanleiding van deze en andere aanbevelingen betreffende het gebruik van alle regionale talen of talen van minderheden in het onderwijs hebben de autoriteiten informatie verstrekt waarin staat dat volgens de wet op het primair onderwijs en de wet op het voortgezet onderwijs regionale talen of talen van minderheden worden onderwezen, afhankelijk van de belangen van de sprekers en de behoeften van de individuele scholen. Volgens de Nederlandse autoriteiten zou het verplichte onderwijs van regionale talen of talen van minderheden als schoolvakken

---

[4] Tweede Streektalensymposium, Venlo (provincie Limburg), november 2019.

[5] Voor de lijst van de verdragen van de Raad van Europa die betrekking hebben op de grondwetswijziging van 2010 in het Koninkrijk der Nederlanden, kijk onder het kopje 'Netherlands' op de webpagina. Reservations and Declarations for Treaty No.074 - European Convention on State Immunity.

dus niet in overeenstemming zijn met een onderwijsbeleid dat veel belang hecht aan decentralisatie en aan de overdracht van bevoegdheden aan de regionale autoriteiten. Bovendien wordt het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht gedomineerd door aanbieders uit de particuliere sector. Desalniettemin wil de expertcommissie de autoriteiten wijzen op de plicht om het aanbod van regionale talen en talen van minderheden te ondersteunen.

13. Volgens het zesde periodieke verslag wordt momenteel op nationaal niveau een uitgebreide herziening van de curricula van het primair en voortgezet onderwijs uitgevoerd. Het doel is om alleen algemene eindtermen voor te schrijven en niet een nationaal leerplan. Volgens de Nederlandse autoriteiten hebben scholen meer ruimte om keuzes te maken over wat en hoe ze hun leerlingen onderwijzen. Scholen zijn vrij om de eindtermen naar eigen inzicht te onderbouwen en mogen zich richten op de verwachtingen van de gemeenschappen waarin zij kinderen en jongeren opleiden. Met andere woorden, de onderwijswetgeving geeft alle scholen de vrijheid om les te geven in of van de regionale talen of talen van minderheden (territoriaal of niet-territoriaal), in de resterende onderwijstijd buiten het kernleerplan.

14. Verder is de expertcommissie ervan op de hoogte gebracht dat convenanten tussen de centrale overheid en de provinciale autoriteiten over het Fries, Limburgs en Nedersaksisch het gebruik van deze drie talen in het onderwijs bepalen. Provinciale autoriteiten besteden de nodige aandacht aan de beschikbaarheid van lesmateriaal, maar binnen de grenzen van de bestaande vraag. In alle betrokken regio's is er belangstelling voor identiteitsvraagstukken waarmee regionale talen nauw verbonden zijn. De provinciale autoriteiten hebben de neiging om tweetaligheid (Nederlands, Fries) in het onderwijs te bevorderen, of zelfs drietaligheid (Nederlands, Engels, Fries) in de provincie Fryslân, met name voor de moedertaalsprekers van regionale talen of talen van minderheden. Het burgerschapsonderwijs is een wettelijke verplichting voor alle scholen; het heeft tot doel de leerlingen vertrouwd te maken met het idee van een pluralistische samenleving en hen verschillende achtergronden en culturen van hun leeftijdsgenoten bij te brengen.

15. Het is het vermelden waard dat sinds de vorige monitoringcyclus meer mensen regionale taallessen hebben gevolgd en dat er meer onderwijsmateriaal, ook in digitale vorm, beschikbaar is. Zo zijn er in sommige delen van Nederland (Ooststellingwerf en Weststellingwerf) meer deelnemers geweest aan Nedersaksische lessen, en was lesmateriaal dat op verschillende manieren bijdroeg aan het leren van de lokale geschiedenis en geografie toegankelijk in vijf dialecten van het Nedersaksisch. Voor Fries heeft de evaluatie van de BFTK, in samenwerking met de provincie Fryslân, in 2016 geleid tot een over het algemeen positieve beoordeling op het gebied van onderwijs als zijnde in overeenstemming met het door de provincie opgezette *Taalplan Frysk*. Uit de beschikbare informatie blijkt dat de rol van de onderwijsinspectie met betrekking tot de regionale en talen van minderheden op scholen duidelijker moet worden gedefinieerd. Deze visie wordt gedeeld door de Friese autoriteiten. In het middelbaar beroepsonderwijs wordt pas serieus rekening gehouden met talen als onderwijsvakken wanneer het bedrijfsleven en de overheid aangeven dat ze belangrijk zijn. Toch zijn de eindtermen voor alle regionale talen of talen van minderheden niet duidelijk voor de expertcommissie, naast het verplichte onderwijs van het Fries als vak in het primair en voortgezet onderwijs (zie voor meer details de paragrafen 37-41 hieronder).

Gebruik van de regionale talen of talen van minderheden door justitie

16. Alleen het Fries als Deel III-taal kan worden gebruikt voor rechtbanken in arrondissementen waar deze taal ook een officiële taal is, bijvoorbeeld in de provincie Fryslân. Derhalve staat de relevante informatie hieronder onder "*1.2 De situatie van de afzonderlijke regionale talen of talen van minderheden in Nederland - Fries*".

Gebruik van de regionale talen of talen van minderheden door bestuursorganen

17. Alleen het Fries als Deel III-taal en tweede officiële taal in de provincie Fryslân kan formeel worden gebruikt in contacten met bestuurlijke instanties. Derhalve staat de relevante informatie hieronder onder "*1.2 De situatie van de afzonderlijke regionale talen of talen van minderheden in Nederland - Fries*".

Gebruik van de regionale talen of talen van minderheden in de media

18. Sinds de invoering van de Mediawet in 2008 hebben noch de Rijksoverheid, noch de provincies enige invloed gehad op de vorm en de inhoud van de mediaprogramma's in Nederland. Dit betekent dat mediabedrijven vrij zijn om hun inhoud al dan niet in regionale talen of talen van minderheden te produceren. Daarnaast zijn sinds 2017 de financiële middelen uit de centrale of provinciale begrotingen voor de media aanzienlijk verlaagd. De expertcommissie verzoekt de Nederlandse autoriteiten proactieve maatregelen te nemen om het gebruik van regionale talen of talen van minderheden in de media, zoals geratificeerd in het kader van het Handvest, verder te waarborgen[6].

19. Zoals in het zesde periodieke verslag wordt vermeld, is het Fries echter sterk vertegenwoordigd in de media. De wettelijke basis is verankerd in de Bestuursafspraken Fries in de media (2016) die extra waarborgen bieden voor de positie van het Fries op dit gebied. De Bestuursafspraken garanderen een volledige, onafhankelijke en brede programmering en media in het Fries, die dagelijks uit verschillende bronnen beschikbaar zijn. Het regelt ook de financiering van Omrop Fryslân, de enige omroep die televisie-, radio- en internetcontent in het Fries produceert en in het hele land beschikbaar is. De relevante regelgeving van de afspraken is opgenomen in de BFTK 2019-2023.

20. Met betrekking tot andere regionale talen of talen van minderheden wordt in het zesde periodieke verslag het Dagblad van het Noorden vermeld. Hierin verschijnen regelmatig items in en over het Nedersaksisch. Over het algemeen wordt gemeld dat het aantal publicaties in het Nedersaksisch toeneemt, hoewel deze vooral gericht zijn op de oudere generaties.

21. In het zesde periodieke verslag staat dat sommige regionale en lokale omroepen programma's in het Limburgs aanbieden, hoewel ze niet nader worden genoemd. Er zij op gewezen dat de sprekers van het Nedersaksisch sinds de vorige monitoringcyclus aan de expertcommissie hebben gemeld dat het aantal televisieprogramma's in het Nedersaksisch beperkt is en dat de radioprogramma's zijn geschrapt of verplaatst naar de zondagochtend.

22. Wat de niet-territoriale talen betreft en vooral vanwege de wensen van de sprekers is er zeer weinig informatie beschikbaar over het gebruik van het Romanes of Jiddisch in de media. Tijdens het bezoek ter plaatse hebben de sprekers van het Romanes de expertcommissie op de hoogte gebracht van het uitgebreide gebruik van het Romanes in de social media, waaronder in korte films die door jongeren zijn gemaakt. De situatie van het Jiddisch in Nederland lijkt vanuit historisch oogpunt uitzonderlijk, omdat Amsterdam volgens sommige sprekers en onderzoekers altijd een belangrijk centrum voor drukwerk in het Jiddisch is geweest. Hier wordt nog steeds het driemaandelijks tijdschrift "Grine Medine" uitgegeven dat 100 abonnees telt; het wordt echter niet door de overheid gefinancierd.

Gebruik van regionale talen of talen van minderheden tijdens culturele activiteiten en in culturele voorzieningen

23. In het zesde periodieke verslag wordt aangegeven dat de overheid conform de Wet op het specifiek cultuurbeleid een directe financiële bijdrage garandeert aan een breed en gevarieerd aanbod van culturele instellingen en programma's, die de culturele basisinfrastructuur (BIS) van het nationale cultuursysteem vormen. Om opgenomen te worden in de BIS moeten culturele instellingen een aanvraag indienen bij de Raad voor Cultuur. In de periode 2017-2020 worden de volgende selectiecriteria toegepast om binnen de BIS-regeling een vierjarige nationale subsidie te verkrijgen: inhoud, artistieke kwaliteit, geografische spreiding, culturele vorming en participatie, en maatschappelijke waarde. In het kader van de BIS ontvangt Tryater uit Leeuwarden/Ljouwert (provincie Fryslân) bijvoorbeeld een jaarlijkse subsidie van 1.600.000 euro over de periode 2017-2020. Het Letterenfonds ondersteunt Explore the North, een interdisciplinair

[6]Voor nieuwe benaderingen voor regionale talen of talen van minderheden in de media en de verplichtingen van staten die partij zijn bij het Handvest zie Jones E.H.G., Lainio J., Moring T.en Resit F. (2019), *Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden. New technologies, new social media and the European Charter for Regional or Minority Languages*, Raad van Europa, Straatsburg.

productieplatform voor literatuur, taal en meertaligheid. Het platform ontvangt een jaarlijkse subsidie van 60 000 euro om literaire publicaties in Noord-Nederland te stimuleren.

24. De meeste culturele activiteiten in talen die door het Handvest worden beschermd, worden geïnitieerd door het maatschappelijk middenveld en de sprekers zelf. Provinciale en gemeentelijke overheden kennen subsidies toe aan de culturele projecten en instanties. Zij steunen bijvoorbeeld taalinstituten, zoals Afûk of EBLT in Fryslân, die regionale talen en hun literatuur, erfgoed, kunst en cultuur promoten. Sinds Leeuwarden/Ljouwert in Fryslân in 2018 de Culturele Hoofdstad van Europa was, heeft de Raad voor Cultuur het proces in gang gezet om van de provincie Fryslân een experimentele regio te maken voor de regionalisering van het cultuurbeleid in Nederland.

25. Initiatieven van Limburgse verenigingen zijn nauw verbonden met alle delen van de gemeenschap in de provincie. Regionale taalorganisaties zoals Veldeke Limburg verzorgen diverse activiteiten. Regionale en lokale omroepen hebben een programma's in het Limburgs. Er is literatuur, muziek en theater in het Limburgs. Hierbij valt te denken aan 'Troubadours van de Toekomst' en Festival Sjiek. De taal speelt ook een belangrijke rol in het toerisme, bijvoorbeeld op bewegwijzering en menukaarten in restaurants. Het Limburgs is een onlosmakelijk aspect van de Vastelaovend, waar voor zowel kinderen als volwassenen ook een liedjesconcours aan verbonden is. Woordenboeken en een publicatie met de leukste Limburgse woorden zorgen voor een goede basis en aandacht voor de taal.

26. Culturele activiteiten door de sprekers van niet-territoriale talen worden door de overheid op geen enkel niveau ondersteund of gepromoot. Sprekers van het Romanes zouden graag steun krijgen voor hun muziek- en danserfgoed en andere lopende initiatieven. Tot de jaren zeventig hadden sprekers van het Jiddisch een levendig cultureel en sociaal leven in Nederland, voornamelijk via hun verenigingen, maar hun culturele activiteiten zijn tegenwoordig niet meer openbaar zichtbaar of bekend.

27. De expertcommissie benadrukt dat een actievere rol bij het initiëren van culturele activiteiten in alle beschermde talen en in alle delen van Nederland wordt verwacht van de centrale overheid en/of de overheden met gedelegeerde bevoegdheden. In overeenstemming met artikel 7.1.e van het Handvest hebben de Nederlandse autoriteiten de verplichting om banden te ontwikkelen tussen sprekers van de regionale talen of talen van minderheden door het opzetten van culturele activiteiten met verschillende groepen die verschillende talen in het land gebruiken.

Gebruik van de regionale talen of talen van minderheden in het economische leven

28. Gezien relevante informatie uit het zesde periodieke verslag alleen beschikbaar is voor het Fries als Deel III-taal en tweede officiële taal van de provincie Fryslân, komt het onderwerp hieronder aan bod onder "*1.2 De situatie van de individuele regionale talen of talen van minderheden in Nederland – het Fries*".

Gebruik van regionale talen of talen van minderheden in grensoverschrijdende uitwisselingen

29. De Rijksfondsen binnen het Internationaal Cultuurbeleid stimuleren en ondersteunen ook internationale projecten vanuit instellingen in de regio. Grensoverschrijdende contacten en transnationale uitwisselingen op de gebieden die onder het Handvest vallen van sprekers van niet-territoriale talen worden niet ondersteund.

30. Volgens het zesde periodieke verslag zijn de Nederlandse autoriteiten sterk voorstander van grensoverschrijdende uitwisselingen en internationale projecten met betrekking tot het Fries, het Limburgs en het Nedersaksisch. In de praktijk komen grensoverschrijdende uitwisselingen met betrekking tot de Friese taal veelvuldig voor. Er zijn bovendien vanuit de provincie Fryslân veel en diverse contacten tussen Nederlandse en Duitse Friezen. De InterFriese Raad is hier instrumenteel in. Het biedt diverse maatschappelijke organisaties de gelegenheid tot uitwisseling op de terreinen van bijvoorbeeld geschiedenis, cultuur en taal. In de BFTK wordt ingezet op versterking en verdere institutionalisering van interfriese contacten tussen de provincie Fryslân en de Duitse deelstaten. Er zijn vanuit de Fryske

Akademy/Mercator (Leeuwarden), de universitaire opleidingen Fries aan de RUG (Groningen) diverse contacten met instellingen en organisaties zoals het Nordfriisk Instituut (Bräist/Bredstedt), de Ostfriesische Landschaft (Aurich) en de universiteit in Kiel.

31. De Provincie Fryslân is lid van het Europese Network to Promote Linguistic Diversity (NPLD), een belangrijke Europese platformorganisatie waarvan gebieden en regio's waar een regionale taal of een taal van een minderheid in gebruik is, lid zijn. De Provincie Fryslân heeft het netwerk periodiek voorgezeten en gebruikt het actief om kennis rondom meertaligheid te delen en daar waar mogelijk samen op te trekken. Zo heeft de Provincie bijvoorbeeld binnen het NPLD actief steun verleend aan het opstellen van het document '*Classroom activities*', dat onlangs door de Raad van Europa is gepubliceerd (mei 2019)[7].

32. De Nederlandse autoriteiten achten multilaterale culturele projecten inzake meertaligheid bijzonder belangrijk en werken hierbij samen met de Europese commissie aan het versterken van de activiteiten van de lidstaten van de EU om de culturele en taalkundige verscheidenheid te eerbiedigen en te bevorderen, overeenkomstig het Unesco-verdrag over de bescherming en bevordering van de diversiteit van cultuuruitingen. Het Letterenfonds neemt bijvoorbeeld Friese literatuur op in zijn activiteiten en biedt subsidies aan auteurs en vertalers die de Friese cultuur en talen omarmen.

33. De sprekers van het Nedersaksisch in Nederland onderhouden contacten met de sprekers van het Nederduits in Duitsland. Zij leren van de ervaringen van het Niederdeutschsekretariaat,, de overkoepelende organisatie van het Nederduits en zouden het opwaarderen van SONT, de overkoepelende NGO voor het Nedersaksisch, tot dezelfde positie in Nederland als het Niederdeutschsekretariaat[8] in Duitsland toejuichen. Een grensoverschrijdende samenwerking tussen soortgelijke organisaties kan volgens de expertcommissie gunstig zijn voor het behoud van regionale talen of talen van minderheden in Europa.

1.2 De situatie van de individuele regionale talen of talen van minderheden in Nederland

Het Fries

34. Met de inwerkingtreding van de Wet gebruik Friese taal in 2014 werd het Fries als tweede officiële taal in de provincie Fryslân erkend. Meer dan 50% van de bevolking van de provincie is moedertaalspreker van het Fries. De taal is sterk vertegenwoordigd in alle domeinen van het openbare leven. 85% van de inwoners van Fryslân begrijpt de taal, 69% spreekt en 18% schrijft deze. Sinds de invoering van de wet is er aanzienlijke vooruitgang geboekt in de promotie en bescherming van het Fries. De DINGtiid, een door de wet ingesteld officieel adviesorgaan voor de Friese taal, heeft tot doel de gelijke positie van het Fries en het Nederlands in Fryslân te bevorderen en de Rijksoverheid en de provinciale overheden hierover te adviseren.

35. Een tussentijdse evaluatie van de vorige BFTK 2013-2018, gebaseerd op de Wet gebruik Friese taal, heeft in 2016 plaatsgevonden en heeft uitgewezen dat de meeste gemeenten in Fryslân niet actief bezig zijn met een taalbeleidsplan. DINGtiid beveelt een sterkere focus aan op de uitvoering van taken en op de verantwoordelijkheden om de juiste koers te houden in de inspanningen ter ondersteuning van het Fries. Volgens DINGtiid zou de uitvoering van de taalwetgeving de verantwoordelijkheid moeten zijn van een Taalskipper. Na overleg tussen de provincie en de Rijksoverheid vervult de Provincie Fryslân sinds 2017 de functie van Taalskipper en heeft daarmee deze zo het voortouw genomen in het formuleren van een langetermijnvisie op de Friese taal.

---

[7] Zie ECRML educational toolkit for enhancing the visibility of the Charter: Brohy C., Climent-Ferrando V., Oszmianska-Pagett A. en Ramallo F., (2019), *European Charter for regional or Minority Languages. Classroom activities*, Raad van Europa, Straatsburg.

[8] www.niederdeutschsekretariat.de

36. Zo heeft de volgende BFTK tijdens de zesde monitoringscyclus voor 2019-2023 een visie voor het Fries gedefinieerd voor 2030: het gebruik van het Fries in het openbaar moet toenemen en het aantal mensen dat in het Fries spreekt, leest en schrijft moet aanzienlijk toenemen. Het gebruik van de Friese taal moet daarom 'mogelijk en vanzelfsprekend' zijn. Met dit doel voor ogen hebben de autoriteiten van de provincie Fryslân het Taalplan Frysk aangenomen, om de aanwezigheid van het Fries op scholen en in het rechtssysteem te monitoren.

37. Het Fries is aanwezig op alle onderwijsniveaus, maar individuele scholen kunnen nog steeds bij de provinciale overheden een verzoek indienen voor een volledige of gedeeltelijke vrijstelling van het onderwijs in het Fries. Op het niveau van het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht wordt het Fries gebruikt als communicatietaal op kinderdagverblijven, peuterspeelzalen en kleuterscholen. Het gaat hierbij echter grotendeels om particuliere instellingen waar het gebruik van het Fries is gebaseerd op de vraag van de ouders. In Fryslân wordt het primair en voortgezet onderwijs in het Fries respectievelijk gewaarborgd door de wet op het primair onderwijs en de wet op het voortgezet onderwijs. Tijdens de zesde monitoringcyclus, in 2018, zijn afspraken (convenanten) gemaakt om de juiste voorwaarden te scheppen voor een adequaat aanbod van Fries in het onderwijs. Zo heeft de overheid zich ertoe verbonden om de beschikbaarheid van Fries lesmateriaal te stimuleren, omdat het aanbod op dit moment onvoldoende of niet actueel is volgens de geaccepteerde normen en curricula.

38. Op basisscholen en in het voortgezet is het Fries in principe verplicht, maar er wordt nog steeds op grote schaal gebruik gemaakt van de mogelijkheid tot vrijstellingen. In 2018 volgde 15% van alle leerlingen drietalig onderwijs (Nederlands, Engels en Fries). De basisscholen bieden onderwijs aan in het Fries, hoewel het vaak beperkt is tot slechts 45 minuten per week, wat niet voldoende is voor de uitvoering van het Handvest. In het voortgezet onderwijs scholen wordt het Fries soms aangeboden tijdens projectweken; slechts vier van de 71 scholen in het voortgezet onderwijs scholen bieden Fries als vak aan op het lesrooster, omdat het aanbieden van het vak Fries een beslissing is die de directie van de afzonderlijke scholen neemt. Het Fries is ook een eindexamenvak. In het middelbaar beroepsonderwijs wordt Fries als keuzevak gegeven aan de leerlingen van verschillende opleidingen.

39. Hoewel er zeer goed lesmateriaal is over de Friese geschiedenis en cultuur, wordt dit alleen gebruikt voor het vak Fries. De overheid wordt aangemoedigd om dit materiaal op te nemen in het algemene lesmateriaal voor de geschiedenis van Nederland, zodat het in overeenstemming is met het derde lid van artikel 7 van het Handvest.

40. Op het niveau van het hoger onderwijs is de opleiding van docenten Fries ondergebracht bij NHL Stenden. De opleiding Friese taal en cultuur kan worden gevolgd aan de Rijksuniversiteit Groningen. De centrale en provinciale overheden zetten zich in voor voldoende opleidingsmogelijkheden, waaronder bijscholing van begeleiders in peuterspeelzalen en docenten Fries in het primair, voortgezet en hoger onderwijs. Sinds augustus 2017 gelden nieuwe wettelijke bekwaamheidseisen in het onderwijs. Ze gelden voor alle leraren en docenten in het primair en voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. Ondanks deze structurele opzet is er een groot tekort aan docenten van en in het Fries. Daarom zijn er verdere proactieve maatregelen nodig om de uitvoering van het Handvest te waarborgen.

41. Het Taalplan Frisk regelt de onderwijsstrategieën voor elke school. Het plan wordt opgevolgd door taalcoördinatoren die zorgen voor de uitvoering van het meertalige traject van het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht naar het hoger onderwijs, de bewustwording van ouders en leerkrachten en de versterking van het taalbeleid op scholen. Het Fries zal in 2030 op alle scholen als vak worden opgenomen, zonder mogelijke uitzonderingen, en wordt de wijdverbreide communicatie- en onderwijstaal in de provincie. De expertcommissie zal de uitvoering van deze doelstellingen in haar toekomstige monitoringcycli volgen. In dit stadium juicht zij het opzetten van het langetermijnplan voor het Fries toe.

42. Volgens het zesde periodieke verslag moet het gebruik van het Fries in de rechtspraak en de handhavende autoriteiten worden bevorderd. Veel mensen zien het Nederlands automatisch als de norm voor de rechtbank en contacten met de politie, terwijl het gebruik van Fries de sprekers beter zou passen. Een tolk wordt door de autoriteiten bij de rechtbanken van het arrondissementsrechtbank Noord-Nederland en het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden/Ljouwert kosteloos ter beschikking gesteld, maar in de praktijk is

er slechts één beëdigde tolk en enkele Friestalige rechtbankmedewerkers beschikbaar, wat in veel rechtszaken tot vertraging leidt of leidt tot berechting in het Nederlands. De expertcommissie deelt de zorg van de Friese provinciale autoriteiten dat het recht op het gebruik van het Fries voor de rechtbank alleen nog maar formeel bestaat. Zij moedigt de provinciale overheden aan om deze aangelegenheid te bespreken met de rechtbank Noord-Nederland en het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden/Ljouwert met het oog op de versterking van het gebruik van het Fries in het rechtssysteem, in overeenstemming met de in het Handvest gekozen verplichtingen en met de verplichtingen in de BFTK 2019-2023, hoofdstuk 3 "Justitiële autoriteiten, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten".

43. De expertcommissie is verheugd over de informatie in het zesde periodieke verslag waaruit blijkt dat na de reorganisatie van de Friese gemeenten lokale en provinciale overheden zich inspannen om ervoor te zorgen dat het Fries een herkenbare rol speelt in de nieuwe gemeenten. Om gemeenten te ondersteunen bij het implementeren van Wet gebruik Friese taal is door de provincie een financiële regeling (Mei-inoar foar it Frysk) opgesteld. De Rijksoverheid heeft tijdens de looptijd van het BFTK 2019-2023 extra middelen beschikbaar gesteld om deze wetgeving in de praktijk te brengen (150.000 euro per jaar). De website van de provincie Friesland is beschikbaar in beide talen, de meeste medewerkers spreken Fries en documenten over Friese regionale onderwerpen, zijn in twee talen beschikbaar en soms alleen in het Fries. Gemeenten reageren op vragen die in het Fries worden gesteld in dezelfde taal en zorgen voor Friese content op hun website. Op gemeentelijk niveau verstaat 96% van de ambtenaren Fries, 75% spreekt het en 24% kan zich schriftelijk in de Friese taal uitdrukken.

44. Twee regionale kranten, het *Friesch Dagblad* en de *Leeuwarder Courant*, worden in Leeuwarden/Ljouwert uitgegeven en beide publiceren een klein aantal artikelen in het Fries. De omroepen bepalen de hoeveelheid media-aanbod in Fries. Op dit ogenblik is de taal aanwezig op radio, televisie en het internet. In 2017 is de eerder aangekondigde bezuiniging op de financiering van de regionale omroepen doorgevoerd. Omrop Fryslân, de enige Friese omroep, die de op één na hoogste kijkcijfers van alle regionale omroepen heeft en de enige regionale omroep is die programma's in het Fries voor scholen uitzendt, werd getroffen door de financiële bezuinigingen. Omrop Fryslân heeft een eigen uitzendkanaal en ontvangt van de centrale en provinciale overheden regelmatig financiering in in overeenstemming met het speciale beleid inzake de Friese publieke mediadiensten. Volgens het zesde periodieke verslag is de duur van de radio- en televisieprogramma's, ondanks de bezuinigingen, aanzienlijk toegenomen. De televisiezender van Omrop Fryslân is in het hele land beschikbaar. Televisie- en radiozenders zijn online beschikbaar. Documentaire series in het Fries worden wekelijks op de nationale televisie uitgezonden.

45. De expertcommissie is verheugd over het wijdverbreide gebruik van het Fries op het internet en in de social media, waar mensen met hun familieleden en vrienden communiceren[9]. "De homepage van Omrop Fryslân is in het Fries en dat geldt ook voor de app van de omroep. Alleen de nieuwspagina van de website en de app zijn ook in het Nederlands beschikbaar. 75% van de nieuwsberichten worden in het Fries gelezen, 25% in het Nederlands. Omrop Fryslân is erin geslaagd het aantal bezoekers van zijn websites tussen 2014 en 2018 te verdubbelen. De uitsluitend in het Fries gestelde Facebook-pagina van de omroep heeft tussen de 80.000 en 120.000 unieke bezoekers per dag. Uit gegevens van Omrop Fryslân blijkt ook dat het hier niet alleen om de jongere generatie gaat; 27% van de bezoekers van www.omropFryslân.nl is tussen de 60 en 75 jaar oud"[10]

46. De expertcommissie is verheugd dat het programma van Leeuwarden/Ljouwert als Culturele Hoofdstad van Europa in 2018 veel activiteiten in de Friese taal bevatte. Prominente Friese culturele instellingen worden gezamenlijk gefinancierd door de provinciale autoriteiten en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Dit betreft het Friese theatergezelschap *Tryater*, onderzoeksinstituut *Fryske Akademy* en het Fries Letterkundig Museum en Documentatiecentrum *Tresoar*. Deze laatste instelling is voortgekomen uit de fusie van het provinciaal archief en de provinciale bibliotheek en is momenteel bezig met de digitalisering van haar volledige corpus van de Friese literatuur (circa 20.000 titels). Andere culturele instellingen, zoals het centrum voor Friese kunst en cultuur *Keunstwurk* en de instelling voor de bevordering van de Friese taal Afûk worden alleen door de Provincie ondersteund.

---

[9] Zie voetnoot 6, Jones [...], (2019), op.cit.

[10] Zie 3rd opinion of the FCNM Advisory Committee, 2019.

47. De provincie Fryslân ondersteunt een scala aan innovatieve projecten die de Friese cultuur en taal bevorderen, zoals de app en het boekje *Taal fan it hert* (Taal van het hart) met informatie over de Friese cultuur en taal, de "Friese Google Translate Week" waarin honderden vrijwilligers werden gemobiliseerd en die uiteindelijk leidde tot het opnemen van het Fries in Google Translate, en het tweejaarlijks Friestalig songfestival voor jongeren *SjONG*, met een prijs voor het beste YouTube-filmpje. Ook culturele activiteiten maken deel uit van de Friese grensoverschrijdende contacten, bijvoorbeeld met Friese gemeenschappen in Duitsland. Het Friese theater in Leeuwarden/Ljouwert heeft contacten met Sami-gemeenschappen in de Scandinavische landen, waar ook talen van minderheden worden gesproken die worden beschermd door het Handvest. De Friese cultuur wordt door de Nederlandse ambassades gepromoot als onderdeel van de publieksdiplomatie en cultuurbeleid.

48. In de BFTK en de Wet Maatschappelijke Ondersteuning zijn diverse afspraken over het gebruik van het Fries in het economische en sociale leven opgenomen. De BFTK stimuleert bedrijven in Fryslân om de taal te gebruiken in hun externe communicatie en om hun identiteit als Friese bedrijven te versterken. In 2019 startte de provinciale overheid een onderzoek naar de toegevoegde waarde van de Friese taal in het bedrijfsleven, waarbij dit gebied als een nieuw sleutelgebied in het taalbeleid wordt gezien. Het eindverslag zal volgens plan in maart 2020 worden gepubliceerd. Tot nu toe hebben meer dan 4000 MKB-bedrijven een werkgelegenheidsvragenlijst ingevuld. De helft ervan gaf aan dat kennis van het Fries (begrijpen en spreken) een rol speelde bij de selectie van hun personeel. Het Fries wordt veel gebruikt in de bouwsector, de delfstoffenwinning, de financiële sector, de handel en de reparatiesector, maar wordt minder gebruikt in de horeca en in de ICT. Hoe kleiner het bedrijf, hoe belangrijker het gebruik van de regionale taal. In de hele provincie Fryslân, inclusief de eilanden, wordt gemiddeld in meer dan 47% van de bedrijven Fries gesproken (in zes gemeenten in Noord-Fryslân bijvoorbeeld wordt is meer dan 80% van de bedrijven Fries gebruikt, met een maximum van 88% in Dantumadiel; in het midden van de provincie, van 70% in Opsterland tot 41% in Leeuwarden/Ljouwert, en in het noorden van 63% in Waadhoeke tot 3% op het eiland Terschelling)[11]. In overeenstemming met de onlangs gewijzigde regelgeving voor belastingen en douane mogen Friese instellingen van algemeen nut nu verantwoording afleggen over hun financiën en activiteiten in het Fries.

49. Fries wordt veel gebruikt in de zorg, wat leidt tot verbetering van de medische dienstverlening. De visie voor 2030 heeft tot doel de situatie van Fries in de zorg verder te versterken, waarbij verschillende maatregelen zijn opgenomen, zoals de mogelijkheid om in het Fries contact op te nemen met zorginstellingen en gemeenten over gezondheidsvraagstukken. Het doel van het lopende project "Frysk yn 'e soarch" is om Fries als vanzelfsprekend te gebruiken. Het project betreft de kraamzorg, consultatiebureaus, ziekenhuizen, verpleeghuizen, huisartsen, alarmcentrales en thuiszorg verstrekt onder de WMO.

Het Limburgs

50. De Provincie Limburg liet de expertcommissie weten dat het Limburgs een sterke maatschappelijke positie heeft in de provincie, hoewel het aantal sprekers afneemt. De streektaalnota "'n Laeve lank Limburgs" beoogt het aantal Limburgse sprekers in de provincie Limburg te behouden. Het Limburgs maakt deel uit van het Beleidskader met uitvoeringsprogramma Immaterieel erfgoed "Toekomst voor Erfgoed!".

51. De Limburgse overheid, maatschappelijke middenveld en academici onderstrepen het belang van het Limburgs als schoolvak en zijn het eens met de mening van de expertcommissie dat als Limburgs alleen in gezinsverband wordt geleerd, het gebruik van de taal dreigt af te nemen en na verloop van tijd dreigt te verdwijnen. Volgens de informatie die tijdens het bezoek ter plaatse werd verstrekt, wordt Limburgs op sommige scholen onderwezen op initiatief van de sprekers en met de steun van de schooldirecties. Vertegenwoordigers van de sprekers pleiten echter voor een sterkere status van de taal in het onderwijs.

---

[11]Cijfers gebaseerd op gegevens uit het provinciaal onderzoek van het Groningse adviesbureau E&EAdvies, zoals verstrekt tijdens het bezoek ter plaatse in oktober 2019.

52. Sommige organisaties zijn van mening dat een wettelijke verplichting en financiering door de centrale overheid om het gebruik van het Limburgs als regionale taal in het onderwijs te bevorderen, nodig zijn om een positief kader te creëren om de taal te behouden. Naar de mening van de Limburgse provinciale autoriteiten is dit standpunt belangrijk, maar bevat het ingrijpende aanbevelingen, en zal het convenant voldoende ondersteuning bieden voor het gebruik van het Limburgs in het onderwijs (zie voor meer informatie paragraaf "1.1. Algemene ontwikkelingen in beleid, wetgeving en praktijk met betrekking tot de regionale talen of talen van minderheden in Nederland", paragraaf 7). In afwachting van de ondertekening van het convenant over het Limburgs kijkt de expertcommissie uit naar verdere verbeteringen in de uitvoering van het Handvest met betrekking tot het Limburgs.

Het Nedersaksisch

53. Gezien het afnemende aantal sprekers van het Nedersaksisch en het daarmee gepaard gaande risico van een ongewenste verzwakking van de taal op de lange termijn, is op 10 oktober 2018 het Convenant inzake de Nederlandse erkenning van de regionale Nedersaksische taal, gesloten tussen de Rijksoverheid, alleen vertegenwoordigd door de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, en zeven provinciale en gemeentelijke overheden[12] die verantwoordelijk zijn voor de gebieden waar het Nedersaksisch wordt gebruikt. Dit evenement trok uitzonderlijk veel media-aandacht op regionaal en nationaal niveau en droeg zo bij aan een grotere zichtbaarheid en een hogere waardering van het Nedersaksisch bij het Nederlandse publiek. Daarbij moet worden onderstreept dat dit convenant de partijen ertoe aanspoort om het Nedersaksisch te behouden en te bevorderen, hoewel de Rijksoverheid een complementaire rol op de regionale en lokale autoriteiten vervult. In de loop van het eenjarige bestaan van het convenant is door de Rijksoverheid een bedrag van 25.000 euro toegewezen voor de uitvoering van het Convenant Nedersaksisch.

54. De sprekers van het Nedersaksisch voelen zich gewaardeerd door de recente formele erkenning op nationaal niveau, ook al is de taal, in de verschillende varianten van Gronings, Drents, Stellingwerfs, Sallands, Twents, Achterhoeks en Veluws, in de gebieden waar deze taal wordt gebruikt, geen tweede officiële taal. Ook andere gemeenten in het Nedersaksische taalgebied, zoals Bunschoten-Spakenburg in de provincie Utrecht en het voormalige eiland Urk, hebben belangstelling getoond voor deelname aan het convenant met de centrale overheid. Ten tijde van het bezoek ter plaatse heeft het maatschappelijk middenveld zich bereid verklaard de samenwerking met de autoriteiten en andere partners, zoals de regionale instellingen van het Nedersaksische taalgebied, te versterken.

55. De provincie Overijssel coördineert de uitvoering van het convenant sinds de ondertekening ervan. Eind 2020 zal deze worden afgelost door de provincie Groningen. De sprekers kunnen zich niet vinden in de gekozen oplossing. Zij geven de voorkeur aan een meer duurzame bestuursstructuur die verantwoordelijk is voor een duidelijke gezamenlijke visie en een plan van aanpak. Het opstellen van een programma dat de bescherming en ontwikkeling van het Nedersaksisch op lange termijn coördineert, is wenselijk om deze taal met een eigen identiteit en cultuur te positioneren en haar aanwezigheid in het onderwijs, de geschiedenis, de economie en andere sectoren van het openbare leven te versterken.

56. Gezien de aanhoudende afwijzing door de Tweede Kamer om het Nedersaksisch onder te brengen in deel III van het Handvest, heeft het maatschappelijk middenveld ermee ingestemd om de bepalingen van deel II van het Handvest ten volle te benutten. Het convenant is echter niet wettelijk afdwingbaar. De werking ervan zal binnen twee jaar na de inwerkingtreding, d.w.z. in oktober 2020, worden geëvalueerd, overeenkomstig artikel 2.4 van het convenant.

57. Wat het onderwijs betreft - een van de belangrijkste aandachtspunten van de sprekers - is er duidelijk behoefte aan een gestructureerde aanpak van het onderwijs in het Nedersaksisch in de verschillende fasen van het onderwijs. Nedersaksisch wordt nog steeds niet gebruikt in de peuterspeelzalen of het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht; taaldocenten zijn niet

[12] Rijksoverheid: de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van Nederland Drenthe, Fryslân, Gelderland, Groningen en Overijssel; gemeentelijke autoriteiten: Ooststellingwerf en Weststellingwerf.

geaccrediteerd en er zijn maar weinig mensen die het Nedersaksisch kunnen spreken of schrijven, ook al hebben ze de gelegenheid om Nedersaksische lessen te volgen (slechts 7% kan het schrijven). Niet-sprekers kunnen alleen via ngo's Nedersaksisch leren. De taal is aanwezig in het beroepsonderwijs. Binnenkort zal het deel uitmaken van het vakkenpakket van een opleiding verpleegkunde in Zwolle. De positie van het Nedersaksisch op universitair niveau is sinds de vorige monitoringscyclus na de emeritering van de houder van de leerstoel Nedersaksisch verslechterd. Op dit moment bestaat er alleen nog maar een parttime leerstoelpositie (20% fte) aan de Rijksuniversiteit Groningen.

58. Volgens het zesde periodieke verslag heeft het Convenant Nedersaksisch een positief effect gehad op de promotie van deze taal. Organisaties als de IJsselacademie en Grunneger Sproak voeren projecten uit voor de promotie van het Nedersaksisch in de gezondheidszorg. De IJsselacademie werkt aan een historisch project over het Nedersaksisch. Over het algemeen hebben sprekers van het Nedersaksisch hun lokale initiatieven versterkt, maar door een gebrek aan financiering hebben hun activiteiten zoals muziek- en songfestivals, geschiedkundige projecten, films en diverse publicaties in hun taal slechts een incidenteel en promotioneel karakter. De expertcommissie moedigt de acht partijen bij het convenant aan om elke gelegenheid aan te grijpen om de bescherming en promotie van het Nedersaksisch in het kader van deel II van het Handvest op een gestructureerde en duurzame manier te bevorderen, in samenwerking met de sprekers uit alle delen van Nederland waar de taal wordt gebruikt.

Het Romanes

59. De relatie tussen de centrale overheid en de sprekers van het Romanes is sinds de laatste monitoringcyclus verbeterd. Vertegenwoordigers van de sprekers organiseren projecten die worden ondersteund door subsidies van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport[13] en die gericht zijn op hun cultuur en identiteit.

60. Het Romanes is de meest waardevolle en bijna exclusieve erfenis van Sinti die van oudsher in Nederland wonen. De expertcommissie werd tijdens het bezoek ter plaatse ervan op de hoogte gebracht dat de autoriteiten slechts met enkele vertegenwoordigers in contact staan die niet noodzakelijkerwijs de algemene belangen van de gemeenschap vertegenwoordigen. De Nederlandse Sinti zijn met name tegen het gebruik van het Romanes in het openbare leven en in het onderwijs. Dit leidt tot een situatie waarin het onderwijs van de taal alleen wordt ondersteund door subsidies die worden toegekend aan geselecteerde ngo's of groepen van personen, waarbij het Romanes niet in het Nederlandse onderwijssysteem terug te vinden is. Hoewel de aanpak van de Nederlandse overheid niet in overeenstemming is met de bepalingen van het Handvest, accepteert de expertcommissie dat deze situatie wordt veroorzaakt door de houding van de sprekers ten opzichte van deze taal en niet door verwaarlozing of inactiviteit van de overheid. De expertcommissie vraagt de autoriteiten echter om de steun te verbreden en strategieën te ontwikkelen die de sprekers helpen om de taal aan hun kinderen door te geven.

Het Jiddisch

61. Het Jiddisch is, naast het Romanes, de taal die in Nederland vooral in de privé-omgeving wordt gehanteerd. Deze taal wordt, volgens de informatie die tijdens het bezoek ter plaatse is verzameld, door 350 sprekers gesproken, voornamelijk in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. De taal is echter wel terug te vinden in de bij het Cheider Instituut in Amsterdam aangesloten scholen die onderwijs in het Jiddisch en de daarmee samenhangende geschiedenis en cultuur verzorgen voor een honderdtal leerlingen, gaande van het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht tot het voortgezet onderwijs. Deze scholen krijgen speciale fondsen van de Rijksoverheid. Volgens het zesde periodieke verslag zijn de twee Joodse scholen in Amsterdam - Cheider en Maimonides - officieel erkend als 'bijzondere scholen', omdat hun onderwijs in het Jiddisch en Hebreeuws de belangen van het culturele erfgoed van Nederland dient.

---

[13] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (16 december 2011), Beleidsregels in Nederland ten behoeve van de sociale inclusie van de Roma Besluit vaststelling subsidieplafond en vaststelling beleidsregels inzake Beleidskader voor de subsidiëring van projecten en activiteiten ten behoeve van de participatie en emancipatie van de Sinti en Roma in Nederland, van 8 april 2015.

62. Het zesde periodieke verslag bevat geen informatie over de culturele activiteiten voor Jiddische sprekers of het gebruik van het Jiddisch in een openbare, sociale of economische context. Benadrukt moet worden dat de identiteit van de sprekers van het Jiddisch op de taal berust. Daarom is de bescherming en promotie van de taal van het grootste belang.

63. Er is geen leerstoel Jiddisch meer aan de Universiteit van Amsterdam of aan enige andere academische instelling. Studenten die belangstelling hebben voor het leren en bestuderen van het Jiddisch, kunnen hiervoor alleen in het buitenland terecht. Gezien het feit dat Jiddisch een integraal onderdeel is van het Nederlandse taalkundige erfgoed en cultuur, vraagt de expertcommissie de Nederlandse autoriteiten om na te denken over een duurzame vertegenwoordiging van het Jiddisch in de Nederlandse academische wereld. De expertcommissie blijft ervan overtuigd dat het Jiddische geheugen in Nederland zal blijven voortbestaan, maar dat kan alleen met gestructureerde steun van de Rijksoverheid.

Hoofdstuk 2 Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden en aanbevelingen

2.1 Het Fries

2.1.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Fries

Symbolen die gebruikt worden voor het aangeven van wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus: ↗ verbetering ↙ verslechtering **= ongewijzigd**

	De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*:					
Artikel	**Verplichtingen van Nederland betreffende het Fries**[14]	**uitgevoerd**	**gedeeltelijk uitgevoerd**	**formeel uitgevoerd**	**niet uitgevoerd**	**geen conclusie**
Deel II van het Handvest ***(Verplichtingen die de staat moet toepassen op alle regionale talen of talen van minderheden op haar grondgebied)***						
Art. 7 - Doelstellingen en beginselen						
7.1.a	erkenning van het Fries als uiting van culturele rijkdom	=				
7.1.b	verzekeren dat bestaande of nieuwe bestuurlijke indelingen geen belemmering vormen voor de bevordering van het Fries		↗			
7.1.c	vastberaden optreden ter bevordering van het Fries	=				
7.1.d	vergemakkelijking en/of aanmoediging van het gebruik van het Fries, in gesproken en geschreven vorm, in het openbare leven (bijvoorbeeld onderwijs, justitiële autoriteiten, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten en voorzieningen, economische en sociaal leven en/of grensoverschrijdende uitwisselingen) en het particuliere leven		=			
7.1.e	• instandhouding en ontwikkeling van banden, op de door dit Handvest bestreken terreinen, tussen groepen die het Fries gebruiken in de Staat • totstandkoming van culturele betrekkingen met groepen die andere talen gebruiken	↗				
7.1.f	voorzien in vormen en middelen voor het onderwijs in en de bestudering van het Fries op alle daarvoor in aanmerking komende niveaus		=			
7.1.g	verschaffen van voorzieningen om degenen (ook volwassenen) die geen Fries spreken in staat te stellen deze taal te leren		=			
7.1.h	bevordering van studie en onderzoek van het Fries aan universiteiten of gelijkwaardige instellingen	=				
7.1.i	bevordering van internationale uitwisselingen, op de door dit Handvest bestreken terreinen, voor het Fries	=				
7.2	wegnemen van alle ongerechtvaardigde vormen van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur betreffende het gebruik van het Fries	=				
7.3	• kweken van onderling begrip tussen alle linguïstische groepen van het land • opnemen van de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Fries in de doelstellingen van onderwijs en opleiding • aanmoedigen van massamedia om de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Fries in hun doelstellingen op te nemen	↗				

[14] Om de leesbaarheid te bevorderen, worden de bepalingen van het Handvest hier in verkorte en vereenvoudigde vorm weergegeven. De volledige versie van elke bepaling kan worden geraadpleegd op de website van het Bureau van het Verdrag van de Raad van Europa: http://www.coe.int/en/web/conventions/ (treaty No. 148).

Artikel	Verplichtingen van Nederland betreffende het Fries[14]	De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*: uitgevoerd	gedeeltelijk uitgevoerd	formeel uitgevoerd	niet uitgevoerd	geen conclusie
7.4	• rekening houden met de behoeften en wensen naar voren gebracht door de groep die het Fries gebruikt • in het leven roepen van een orgaan ten behoeve van het uitbrengen van advies aan de autoriteiten inzake alle aangelegenheden betreffende het Fries	↗				
Deel III van het Handvest ***[Aanvullende verplichtingen gekozen door de staat voor specifieke talen)***						
Artikel 8 - Onderwijs						
8.1.aii	een aanmerkelijk deel van het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht bieden in het Fries		=			
8.1.bii	een aanmerkelijk deel van het primair onderwijs bieden in het Fries				=	
8.1.ciii	binnen het voortgezet onderwijs voorzien in het onderwijzen van het Fries als integrerend deel van het leerplan		=			
8.1.eii	voorzieningen verschaffen voor de bestudering van het Fries als vak in het universitair en hoger onderwijs	=				
8.1.fi	in het kader van volwassenenonderwijs en permanente educatie cursussen bieden, die voornamelijk of geheel in het Fries worden gegeven	=				
8.1.g	het onderwijs in de geschiedenis en cultuur die in het Fries haar weerspiegeling vindt, waarborgen		↗			
8.1.h	voorzien in de basisopleiding en bijscholing van de docenten die (in) het Fries onderwijzen	↗				
8.1.i	instellen van een toezichthoudend orgaan dat verantwoordelijk is voor het volgen van de bereikte vooruitgang in het onderwijzen van het Fries, alsmede voor het opstellen van periodieke verslagen inzake hun bevindingen, die zullen worden gepubliceerd		↙			
8.2	ten aanzien van andere gebieden dan die waar het Fries traditioneel wordt gebruikt, toestaan, aanmoedigen van of voorzien in het onderwijzen in of van het Fries	=				
Art. 9 – Rechterlijke autoriteiten						
9.1.aii	waarborgen van het recht van de gedaagde om het Fries te gebruiken in strafrechtelijke procedures, indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen, zonder extra kosten voor de betrokkenen		=			
9.1.aiii	bepalen dat verzoeken en bewijs, schriftelijk dan wel mondeling, niet als niet-toelaatbaar worden beschouwd in strafrechtelijke procedures uitsluitend omdat zij in het Fries zijn gesteld; indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen, zonder extra kosten voor de betrokkenen	=				
9.1.biii	toestaan dat stukken en bewijs worden overgelegd in het Fries in civiele procedures, indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen	=				
9.1.cii	toestaan, wanneer een procederende partij persoonlijk voor een rechter moet verschijnen, dat hij of zij het Fries kan gebruiken in procedures voor de administratieve rechter, zonder daarbij extra kosten te moeten maken, indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen		=			
9.1.ciii	in procedures voor de administratieve rechter toestaan dat stukken en bewijs worden overgelegd in het Fries, indien nodig door gebruik te maken van tolken en vertalingen	=				
9.2.b	in civiele procedures toestaan dat het Fries mondeling of schriftelijk wordt gebruikt, zonder daarbij extra kosten te moeten maken	=				
Art. 10 - Bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten						
10.1.a	waarborgen dat gebruikers van het Fries rechtsgeldig een document in het Fries kunnen indienen	=				
10.1.c	toestaan dat de bestuurlijke autoriteiten documenten opstellen in het Fries	↗				
10.2.a	gebruik van het Fries binnen het kader van de regionale of plaatselijke autoriteit	↗				
10.2.b	mogelijkheid dat gebruikers van het Fries mondeling of schriftelijk aanvragen in deze taal indienen bij de regionale of plaatselijke autoriteit	↗				
10.2.c	publicatie door regionale autoriteiten van hun officiële documenten eveneens in het Fries	↗				

Artikel	Verplichtingen van Nederland betreffende het Fries[14]	De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*: uitgevoerd	gedeeltelijk uitgevoerd	formeel uitgevoerd	niet uitgevoerd	geen conclusie
10.2.d	publicatie door plaatselijke autoriteiten van hun officiële documenten eveneens in het Fries	↗				
10.2.e	gebruik door regionale autoriteiten van het Fries in debatten tijdens hun vergaderingen	↗				
10.2.f	gebruik door plaatselijke autoriteiten van het Fries in debatten tijdens hun vergaderingen	=				
10.2.g	gebruik of aanneming van toponiemen in het Fries, indien noodzakelijk tezamen met de naam in de officiële taal	=				
10.4.a	vertaling of tolkendiensten verstrekken	=				
10.4.c	inwilliging van verzoeken van ambtenaren die bekend zijn met het Fries om te worden aangesteld in het gebied waar die taal wordt gebruikt					↙
10.5	toestaan van het gebruik of de aanneming van achternamen in het Fries	=				
Art 11 - Media						
11.1.aiii	voorzieningen treffen opdat zendgemachtigden programma's in het Fries aanbieden	=				
11.1.bii	aanmoedigen en/of vergemakkelijken van het regelmatig uitzenden van radioprogramma's in het Fries	=				
11.1.cii	aanmoedigen en/of vergemakkelijken van het regelmatig uitzenden van televisieprogramma's in het Fries	=				
11.1.fii	bestaande maatregelen voor financiële steun toepassen op audiovisuele producties in het Fries	=				
11,2	• waarborgen van de vrijheid van rechtstreekse ontvangst van radio- en televisieuitzendingen uit buurlanden in het Fries • zich niet verzetten tegen de heruitzending van radio- en televisieprogramma's uit buurlanden in het Fries • waarborgen van de vrijheid van meningsuiting en het vrije verkeer van informatie in de geschreven pers in het Fries	=				
Art. 12 - Culturele activiteiten en voorzieningen						
12.1.a	aanmoedigen van de productie, reproductie en verspreiding van culturele werken in het Fries	=				
12.1.b	bevorderen van de toegang in andere talen tot in het Fries geproduceerde werken door het steunen en ontwikkelen van vertaling, nasynchronisatie en ondertiteling	=				
12.1.d	waarborgen dat de organen die verantwoordelijk zijn voor het organiseren of ondersteunen van culturele activiteiten, de kennis en het gebruik van het Fries integreren in de activiteiten waartoe zij het initiatief nemen of waaraan zij ondersteuning bieden	=				
12.1.e	waarborgen dat de organen die culturele activiteiten organiseren of ondersteunen, beschikken over personeel dat het Fries volledig beheerst	=				
12.1.f	bevorderen dat vertegenwoordigers van de gebruikers van het Fries rechtstreeks deelnemen aan het bieden van voorzieningen en het plannen van culturele activiteiten	=				
12.1.g	aanmoedigen en/of vergemakkelijken van de oprichting van een orgaan dat verantwoordelijk is voor het verzamelen en het bewaren van een exemplaar van in het Fries geproduceerde werken en het presenteren of publiceren daarvan	=				
12.1.h	in het leven roepen en/of bevorderen en financieren van diensten voor vertaling en terminologisch onderzoek, met name ten einde administratieve, commerciële, economische, sociale, technische of juridische terminologie in het Fries in stand te houden en te ontwikkelen	=				
12,2	ten aanzien van andere gebieden dan die waar het Fries van oudsher wordt gebruikt, toestaan, aanmoedigen en aanbieden van culturele activiteiten en voorzieningen waarbij Fries wordt gebruikt	=				
12.3	bij het voeren van het buitenlandse cultuurbeleid een passende plaats geven aan het Fries en de cultuur waarvan het Fries een uitingsvorm is.	↗				
Art.13 - Economisch en sociaal leven						
13.1.a	uit de wetgeving alle bepalingen verwijderen waardoor zonder gerechtvaardigde redenen het gebruik van het Fries wordt verboden of beperkt in documenten met betrekking tot het economische of sociale leven, met name in arbeidsovereenkomsten en in technische documenten zoals gebruiksaanwijzingen voor producten of apparaten	=				

	De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*:					
Artikel	**Verplichtingen van Nederland betreffende het Fries**[14]	**uitgevoerd**	**gedeeltelijk uitgevoerd**	**formeel uitgevoerd**	**niet uitgevoerd**	**geen conclusie**
13.1.c	zich verzetten tegen praktijken gericht op ontmoediging van het gebruik van het Fries in verband met economische of sociale activiteiten	=				
13.1.d	vergemakkelijken en/of aanmoedigen van het gebruik van het Fries in het economisch en sociaal leven	=				
13.2.b	organiseren in de overheidssector van activiteiten ter bevordering van het gebruik van het Fries		=			
13.2.c	waarborgen dat sociale voorzieningen zoals ziekenhuizen, bejaardentehuizen en tehuizen de mogelijkheid bieden om het Fries te gebruiken		=			
Art. 14 - Grensoverschrijdende uitwisselingen						
14.a	toepassen van bilaterale of multilaterale overeenkomsten met de Staten waar het Fries in identieke of soortgelijke vorm wordt gebruikt, of het sluiten van zulke overeenkomsten, op zodanige wijze dat contacten tussen de gebruikers van het Fries in de betrokken Staten op het gebied van cultuur, onderwijs, informatie, beroepsopleiding en permanente educatie worden bevorderd	=				
14.b	ten behoeve van het Fries, het vergemakkelijken en/of bevorderen van de samenwerking over de grens heen, met name tussen regionale of plaatselijke autoriteiten in wier gebied het Fries in identieke of soortgelijke vorm wordt gebruikt	=				

*** de expertcommissie van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden beoordeelt de naleving van de verplichtingen van de staten die partij zijn bij het Handvest als volgt:**

Uitgevoerd: Het beleid, de wetgeving en de praktijk zijn in overeenstemming met het Handvest.
Gedeeltelijk uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn geheel of gedeeltelijk in overeenstemming met het Handvest, maar de verplichting wordt slechts gedeeltelijk in de praktijk gebracht.
Formeel uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn in overeenstemming met het Handvest, maar er is geen uitvoering in de praktijk.
Niet uitgevoerd: Er is geen actie ondernomen in het beleid, de wetgeving en de praktijk om de verplichting uit te voeren.
Geen conclusie: De expertcommissie is niet in staat te concluderen dat de verplichting is nagekomen, aangezien de autoriteiten geen of onvoldoende informatie hebben verstrekt.

Wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus

64. De situatie met betrekking tot artikel 7.1.b. is verbeterd; echter, omdat een deel van het hof van beroep zich buiten Fryslân bevindt, waar Fries niet altijd kan worden gebruikt, wordt slechts gedeeltelijk aan de verplichtingen voldaan. De evaluatie van artikel 7.1.e. is gewijzigd omdat de Nederlandse autoriteiten actief sprekers van regionale talen of talen van minderheden samenbrengen en regelmatig symposia en rondetafelgesprekken voor en met sprekers organiseren. Met de ondertekening van het convenant zijn verbeteringen tot stand gebracht en diverse organen opgericht; zo wordt voldaan aan artikelen 7.3 en 7.4.

65. Met de ontwikkeling van lesmateriaal dat de geschiedenis en cultuur van het Fries weerspiegelt en het gebruik ervan in sommige scholen voor alleen leerlingen die het vak Fries volgen, wordt verplichting 8.1.g. beschouwd als zijnde gedeeltelijk uitgevoerd. Er wordt gezorgd voor basis- en bijscholing van docenten (8.1.h); het aantal docenten en leerlingen is echter zeer gering. In vergelijking met de vorige monitoringcyclus wordt de aandacht voor de evaluatie van de kwaliteit van het onderwijs van en in het Fries nog steeds vaak verwaarloosd en wordt dit slechts op periodieke basis en met tussenpozen van enkele jaren voorzien; artikel 8.1.i is dus slechts gedeeltelijk uitgevoerd. De nieuwe BFTK heeft het gebruik van het Fries in de communicatie met en binnen de overheid aanzienlijk verbeterd. Daarom wordt nu voldaan aan artikelen 10.1.c. en 10.2.a. Met betrekking tot artikel 10.4.c. kan de expertcommissie geen conclusie formuleren aangezien zij niet op de hoogte is gesteld van enige verzoeken of gevallen van verzuim. Aan artikel 12.3. is voldaan, aangezien het Fries momenteel wordt gepromoot als integraal onderdeel van het culturele erfgoed van Nederland bij officiële evenementen in het buitenland.

2.1.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Fries in Nederland

De expertcommissie moedigt de Nederlandse autoriteiten aan om alle verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden na te komen die niet als "uitgevoerd" worden beschouwd (zie punt 2.1.1 hierboven), en om de verplichtingen die wel zijn uitgevoerd, te blijven naleven. Daarbij dienen de autoriteiten in het bijzonder rekening te houden met de onderstaande aanbevelingen. De aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa over de toepassing van het Handvest in Nederland[15] blijven volwaardig van kracht. De aanbevelingen die in het kader van de monitoringprocedure van het Handvest worden gedaan, zijn bedoeld om de autoriteiten te ondersteunen bij het uitvoeringsproces.

I. Aanbevelingen die onverwijld moeten worden opgepakt

a. **Verhogen van het aantal lesuren van en in het Fries in het primair onderwijs alsmede het aantal scholen in het voortgezet onderwijs met Fries in het lessenpakket**

II. Verdere aanbevelingen

b. Bevorderen van deelname aan de lerarenopleiding om tegemoet te komen aan de behoefte om Fries te onderwijzen.
c. Ervoor zorgen dat het onderwijs van de geschiedenis en de cultuur in het Fries aan alle leerlingen wordt aangeboden.
d. Ervoor zorgen dat de bestaande schoolinspectie zich voldoende richt op het Fries.
e. Versterken van het gebruik van het Fries in de gezondheidszorg, zowel in de ouderenzorg als in de ziekenhuizen.
f. Ervoor zorgen dat in alle relevante rechtszaken het Fries kan worden gebruikt.

[15] CM/Rec(2001)1, 19 september 2001, 765e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2004)7, 15 december 2004, 909e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2008)4, 9 juli 2008, 1032e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2012)5, 24 oktober 2012, 1153e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2016)7, 14 december 2016, 1273bise vergadering van de afgevaardigden van de ministers.

2.2 Het Limburgs

2.2.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Limburgs

Symbolen die gebruikt worden voor het aangeven van wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus: ↗ verbetering ↙ verslechtering **= ongewijzigd**

		De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*:				
Artikel	**Verplichtingen van Nederland betreffende het Limburgs**[16]	**uitgevoerd**	**gedeeltelijk uitgevoerd**	**formeel uitgevoerd**	**niet uitgevoerd**	**geen conclusie**
Deel II van het Handvest ***(Verplichtingen die de staat moet toepassen op alle regionale talen of talen van minderheden op haar grondgebied)***						
Art. 7 - Doelstellingen en beginselen						
7.1.a	erkenning van het Limburgs als uiting van culturele rijkdom	=				
7.1.b	verzekeren dat bestaande of nieuwe bestuurlijke indelingen geen belemmering vormen voor de bevordering van het Limburgs	=				
7.1.c	vastberaden optreden ter bevordering van het Limburgs	↗				
7.1.d	vergemakkelijking en/of aanmoediging van het gebruik van het Limburgs, in gesproken en geschreven vorm, in het openbare leven (bijvoorbeeld onderwijs, justitiële autoriteiten, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten en voorzieningen, economische en sociaal leven en/of grensoverschrijdende uitwisselingen) en het particuliere leven		=			
7.1.e	• instandhouding en ontwikkeling van banden, op de door dit Handvest bestreken terreinen, tussen groepen die het Limburgs gebruiken in de Staat • totstandkoming van culturele betrekkingen met groepen die andere talen gebruiken	↗				
7.1.f	voorzien in vormen en middelen voor het onderwijs in en de bestudering van het Limburgs op alle daarvoor in aanmerking komende niveaus		=			
7.1.g	verschaffen van voorzieningen om degenen (ook volwassenen) die geen Limburgs spreken in staat te stellen deze taal te leren				↙	
7.1.h	bevordering van studie en onderzoek van het Limburgs aan universiteiten of gelijkwaardige instellingen		↙			
7.1.i	bevordering van internationale uitwisselingen, op de door dit Handvest bestreken terreinen, voor het Limburgs	=				
7,2	wegnemen van alle ongerechtvaardigde vormen van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur betreffende het gebruik van het Limburgs	=				
7.3	• kweken van onderling begrip tussen alle linguïstische groepen van het land • opnemen van de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Limburgs in de doelstellingen van onderwijs en opleiding • aanmoedigen van massamedia om de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Limburgs in hun doelstellingen op te nemen	↗				
7.4	• rekening houden met de behoeften en wensen naar voren gebracht door de groep die het Limburgs gebruikt • in het leven roepen van een orgaan ten behoeve van het uitbrengen van advies aan de autoriteiten inzake alle aangelegenheden betreffende het Limburgs	↗				

*** de expertcommissie van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden beoordeelt de naleving van de verplichtingen van de staten die partij zijn bij het Handvest als volgt:**

[16] Om de leesbaarheid te bevorderen, worden de bepalingen van het Handvest hier in verkorte en vereenvoudigde vorm weergegeven. De volledige versie van elke bepaling kan worden geraadpleegd op de website van het Bureau van het Verdrag van de Raad van Europa: : http://www.coe.int/en/web/conventions/ (treaty No. 148).

Uitgevoerd: Het beleid, de wetgeving en de praktijk zijn in overeenstemming met het Handvest.
Gedeeltelijk uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn geheel of gedeeltelijk in overeenstemming met het Handvest, maar de verplichting wordt slechts gedeeltelijk in de praktijk gebracht.
Formeel uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn in overeenstemming met het Handvest, maar er is geen uitvoering in de praktijk.
Niet uitgevoerd: Er is geen actie ondernomen in het beleid, de wetgeving en de praktijk om de verplichting uit te voeren.
Geen conclusie: De expertcommissie is niet in staat te concluderen dat de verplichting is nagekomen, aangezien de autoriteiten geen of onvoldoende informatie hebben verstrekt.

Wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus

66. Er is onderhandeld over een convenant over het Limburgs en dit wordt geïmplementeerd; artikel 7.1.c. is als uitgevoerd beschouwd. De Nederlandse autoriteiten brengen actief sprekers van regionale talen of talen van minderheden samen en organiseren regelmatig symposia en rondetafelgesprekken voor en met sprekers; artikel 7.1.e. is dus uitgevoerd. De expertcommissie heeft tijdens het bezoek ter plaatse vernomen dat er geen mogelijkheden zijn om het Limburgs in het volwassenenonderwijs te leren. De evaluatie van de expertcommissie voor artikel 7.1.g. is derhalve gewijzigd naar niet uitgevoerd. Omdat er op universitair niveau onderzoek wordt gedaan naar het Limburgs, maar er geen studie is in deze taal is artikel 7.1.h. gedeeltelijk uitgevoerd. Met het op handen zijnde convenant voor het Limburgs is artikel 6.3 uitgevoerd. Met de onderhandelingen over het convenant en de oprichting van diverse organen voor advisering van de autoriteiten is ook artikel 7.4 uitgevoerd.

2.2.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Limburgs in Nederland

De expertcommissie moedigt de Nederlandse autoriteiten aan om alle verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden na te komen die niet als "uitgevoerd" worden beschouwd (zie punt 2.1.1 hierboven), en om de verplichtingen die wel zijn uitgevoerd, te blijven naleven. Daarbij dienen de autoriteiten in het bijzonder rekening te houden met de onderstaande aanbevelingen. De aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa over de toepassing van het Handvest in Nederland[17] blijven volwaardig van kracht. De aanbevelingen die in het kader van de monitoringprocedure van het Handvest worden gedaan, zijn bedoeld om de autoriteiten te ondersteunen bij het uitvoeringsproces.

I. Aanbevelingen die onverwijld moeten worden opgepakt

a. **Implementeren van bepalingen volgens het convenant ten behoeve van het Limburgs en verslag uitbrengen over de genomen maatregelen.**

II. Verdere aanbevelingen

b. Waarborgen van het onderwijzen van het Limburgs in het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht en alle niveaus van onderwijs waarvoor de leerplicht geldt.
c. Beschikbaar maken van de studie van het Limburgs op universitair niveau en het leren door volwassenen die geen Limburgs spreken.
d. Versterken van het gebruik van het Limburgs in het openbare leven en in de media.

[17] CM/Rec(2001)1, 19 september 2001, 765e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2004)7, 15 december 2004, 909e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2008)4, 9 juli 2008, 1032e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2012)5, 24 oktober 2012, 1153e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2016)7, 14 december 2016, 1273bise vergadering van de afgevaardigden van de ministers.

2.3 Het Nedersaksisch

2.3.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Nedersaksisch

Symbolen die gebruikt worden voor het aangeven van wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus: ↗ verbetering ↙ verslechtering **= ongewijzigd**

	De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*:						
Artikel	**Verplichtingen van Nederland betreffende het Nedersaksisch**[18]	**uitgevoerd**	**gedeeltelijk uitgevoerd**	**formeel uitgevoerd**	**niet uitgevoerd**	**geen conclusie**
Deel II van het Handvest ***(Verplichtingen die de staat moet toepassen op alle regionale talen of talen van minderheden op haar grondgebied)***						
Art. 7 - Doelstellingen en beginselen						
7.1.a	erkenning van het Nedersaksisch als uiting van culturele rijkdom	=				
7.1.b	verzekeren dat bestaande of nieuwe bestuurlijke indelingen geen belemmering vormen voor de bevordering van het Nedersaksisch	=				
7.1.c	vastberaden optreden ter bevordering van het Nedersaksisch	↗				
7.1.d	vergemakkelijking en/of aanmoediging van het gebruik van het Nedersaksisch, in gesproken en geschreven vorm, in het openbare leven (bijvoorbeeld onderwijs, justitiële autoriteiten, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten en voorzieningen, economische en sociaal leven en/of grensoverschrijdende uitwisselingen) en het particuliere leven		=			
7.1.e	• instandhouding en ontwikkeling van banden, op de door dit Handvest bestreken terreinen, tussen groepen die het Nedersaksisch gebruiken in de Staat • totstandkoming van culturele betrekkingen met groepen die andere talen gebruiken	↗				
7.1.f	voorzien in vormen en middelen voor het onderwijs in en de bestudering van het Nedersaksisch op alle daarvoor in aanmerking komende niveaus		=			
7.1.g	verschaffen van voorzieningen om degenen (ook volwassenen) die geen Nedersaksisch spreken in staat te stellen deze taal te leren	=				
7.1.h	bevordering van studie en onderzoek van het Nedersaksisch aan universiteiten of gelijkwaardige instellingen		↙			
7.1.i	bevordering van internationale uitwisselingen, op de door dit Handvest bestreken terreinen, voor het Nedersaksisch	=				
7,2	wegnemen van alle ongerechtvaardigde vormen van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur betreffende het gebruik van het Nedersaksisch	=				
7.3	• kweken van onderling begrip tussen alle linguïstische groepen van het land • opnemen van de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Nedersaksisch in de doelstellingen van onderwijs en opleiding • aanmoedigen van massamedia om de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Nedersaksisch in hun doelstellingen op te nemen	↗				
7.4	• rekening houden met de behoeften en wensen naar voren gebracht door de groep die het Nedersaksisch gebruikt • in het leven roepen van een orgaan ten behoeve van het uitbrengen van advies aan de autoriteiten inzake alle aangelegenheden betreffende het Nedersaksisch	↗				

*** de expertcommissie van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden beoordeelt de naleving van de verplichtingen van de staten die partij zijn bij het Handvest als volgt:**

[18] Om de leesbaarheid te bevorderen, worden de bepalingen van het Handvest hier in verkorte en vereenvoudigde vorm weergegeven. De volledige versie van elke bepaling kan worden geraadpleegd op de website van het Bureau van het Verdrag van de Raad van Europa: http://www.coe.int/en/web/conventions/ (treaty No. 148).

Uitgevoerd: Het beleid, de wetgeving en de praktijk zijn in overeenstemming met het Handvest.
Gedeeltelijk uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn geheel of gedeeltelijk in overeenstemming met het Handvest, maar de verplichting wordt slechts gedeeltelijk in de praktijk gebracht.
Formeel uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn in overeenstemming met het Handvest, maar er is geen uitvoering in de praktijk.
Niet uitgevoerd: Er is geen actie ondernomen in het beleid, de wetgeving en de praktijk om de verplichting uit te voeren.
Geen conclusie: De expertcommissie is niet in staat te concluderen dat de verplichting is nagekomen, aangezien de autoriteiten geen of onvoldoende informatie hebben verstrekt.

Wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus

67. In 2018 hebben de autoriteiten van Nederland formele vastberaden actie ondernomen voor de bescherming en bevordering van het Nedersaksisch door ondertekening van een convenant (niet-bindend memorandum van overeenstemming) met regionale en lokale autoriteiten van de gebieden waar de meeste sprekers van het Nedersaksisch wonen. Het convenant geeft uiting aan de gezamenlijke intentie van alle partijen om het Nedersaksisch te beschermen. Tijdens het bezoek ter plaatse onderstreepten de sprekers de opmerkelijke impact van het convenant in het hele land. Om deze reden wordt artikel 7.1.c. als uitgevoerd beschouwd, De Nederlandse autoriteiten brengen actief sprekers van regionale talen of talen van minderheden samen en organiseren regelmatig symposia en rondetafelgesprekken voor en met sprekers; artikel 7.1.e. is derhalve uitgevoerd.

68. Er bestaat een leerstoel Nedersaksisch aan de Rijksuniversiteit Groningen, maar de situatie daaromtrent is achteruit gegaan sinds de vijfde monitoringcyclus. Momenteel financiert de universiteit alleen de leerstoel Nedersaksisch en ontvangt daarvoor een jaarlijks vast bedrag van de Rijksoverheid. Het Nedersaksisch wordt niet onderwezen op universitair niveau. Incidenteel zijn er promovendi. Er is een deeltijdhoogleraar Nedersaksisch met een aanstelling voor een dag per week (20% FTE). Onderzoek verloop daardoor beperkt en gefragmenteerd. Artikel 7.1.h. is derhalve gedeeltelijk uitgevoerd.

69. Met het op handen zijnde convenant voor het Nedersaksisch zijn artikelen 7.3 en 7.4 uitgevoerd. Het Nedersaksisch wordt in diverse provincies en gemeenten gebruikt. Een van de provincies, de provincie Overijssel, is verantwoordelijk voor het ontwikkelen van het beleid voor Nedersaksisch to eind 2020. De provincie heeft belangrijke stappen ondernomen om de verplichtingen van het Handvest uit te voeren. De duurzaamheid van de bestuursstructuur die verantwoordelijk is voor het Nedersaksisch dient in de toekomst te worden verbeterd (zie hierboven in paragraaf 55).

2.3.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Nedersaksisch in Nederland

De expertcommissie moedigt de Nederlandse autoriteiten aan om alle verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden na te komen die niet als "uitgevoerd" worden beschouwd (zie punt 2.1.1 hierboven), en om de verplichtingen die wel zijn uitgevoerd, te blijven naleven. Daarbij dienen de autoriteiten in het bijzonder rekening te houden met de onderstaande aanbevelingen. De aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa over de toepassing van het Handvest in Nederland[19] blijven volwaardig van kracht. De aanbevelingen die in het kader van de monitoringprocedure van het Handvest worden gedaan, zijn bedoeld om de autoriteiten te ondersteunen bij het uitvoeringsproces.

I. Aanbevelingen die onverwijld moeten worden opgepakt

a.	**Beschikbaar maken van de studie Nedersaksisch op universitair niveau.**

[19] CM/RecChL(2001)1, 19 september 2001, 765e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2004)7, 15 december 2004, 909e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2008)4, 9 juli 2008, 1032e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2012)5, 24 oktober 2012, 1153e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2016)7, 14 december 2016, 1273bise vergadering van de afgevaardigden van de ministers.

II. Verdere aanbevelingen

b. Waarborgen van het onderwijzen van het Nedersaksisch in het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht en alle niveaus van onderwijs waarvoor de leerplicht geldt.
c. Versterken van het gebruik van het Nedersaksisch in het openbare leven en in de media.

2.4 Het Romanes

2.4.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de promotie van het Romanes

Symbolen die gebruikt worden voor het aangeven van wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus: ↗ verbetering ↙ verslechtering **= ongewijzigd**

	De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*:					
Artikel	**Verplichtingen van Nederland betreffende het Romanes**[20]	**uitgevoerd**	**gedeeltelijk uitgevoerd**	**formeel uitgevoerd**	**niet uitgevoerd**	**geen conclusie**
Deel II van het Handvest ***(Verplichtingen die de staat moet toepassen op alle regionale talen of talen van minderheden op haar grondgebied)***						
Art. 7 - Doelstellingen en beginselen						
7.1.a	erkenning van het Romanes als uiting van culturele rijkdom	=				
7.1.b	verzekeren dat bestaande of nieuwe bestuurlijke indelingen geen belemmering vormen voor de bevordering van het Romanes	=				
7.1.c	vastberaden optreden ter bevordering van het Romanes					=
7.1.d	vergemakkelijking en/of aanmoediging van het gebruik van het Romanes, in gesproken en geschreven vorm, in het openbare leven (bijvoorbeeld onderwijs, justitiële autoriteiten, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten en voorzieningen, economische en sociaal leven en/of grensoverschrijdende uitwisselingen) en het particuliere leven					=
7.1.e	• instandhouding en ontwikkeling van banden, op de door dit Handvest bestreken terreinen, tussen groepen die het Romanes gebruiken in de Staat • totstandkoming van culturele betrekkingen met groepen die andere talen gebruiken					=
7.1.f	voorzien in vormen en middelen voor het onderwijs in en de bestudering van het Romanes op alle daarvoor in aanmerking komende niveaus		=			
7.1.g	verschaffen van voorzieningen om degenen (ook volwassenen) die geen Romanes spreken in staat te stellen deze taal te leren					=
7.1.h	bevordering van studie en onderzoek van het Romanes aan universiteiten of gelijkwaardige instellingen					=
7.1.i	bevordering van internationale uitwisselingen, op de door dit Handvest bestreken terreinen, voor het Romanes					=
7.2	wegnemen van alle ongerechtvaardigde vormen van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur betreffende het gebruik van het Romanes					=
7.3	• kweken van onderling begrip tussen alle linguïstische groepen van het land • opnemen van de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Romanes in de doelstellingen van onderwijs en opleiding • aanmoedigen van massamedia om de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Romanes in hun doelstellingen op te nemen				=	
7.4	• rekening houden met de behoeften en wensen naar voren gebracht door de groep die het Romanes gebruikt • in het leven roepen van een orgaan ten behoeve van het uitbrengen van advies aan de autoriteiten inzake alle aangelegenheden betreffende het Romanes			=		

*** de expertcommissie van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden beoordeelt de naleving van de verplichtingen van de staten die partij zijn bij het Handvest als volgt:**

[20] Om de leesbaarheid te bevorderen, worden de bepalingen van het Handvest hier in verkorte en vereenvoudigde vorm weergegeven. De volledige versie van elke bepaling kan worden geraadpleegd op de website van het Bureau van het Verdrag van de Raad van Europa: :http://www.coe.int/en/web/conventions/ (treaty No. 148).

Uitgevoerd: Het beleid, de wetgeving en de praktijk zijn in overeenstemming met het Handvest.
Gedeeltelijk uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn geheel of gedeeltelijk in overeenstemming met het Handvest, maar de verplichting wordt slechts gedeeltelijk in de praktijk gebracht.
Formeel uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn in overeenstemming met het Handvest, maar er is geen uitvoering in de praktijk.
Niet uitgevoerd: Er is geen actie ondernomen in het beleid, de wetgeving en de praktijk om de verplichting uit te voeren.
Geen conclusie: De expertcommissie is niet in staat te concluderen dat de verplichting is nagekomen, aangezien de autoriteiten geen of onvoldoende informatie hebben verstrekt.

[Bij de beoordeling van de toepassing van art. 7.1-7.4 op het Romanes heeft de expertcommissie rekening gehouden met het feit dat deze bepalingen van overeenkomstige toepassing dienen te zijn.]

Wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus

70. Vertegenwoordigers die de expertcommissie tijdens het bezoek ter plaatse heeft ontmoet, hebben een positievere aanpak van de standpunten en tradities van het gemeenschappen sinds 2018 gemeld, met name van de kant van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Desondanks ontbreekt het aan een gestructureerde dialoog over de bescherming en bevordering van het Romanes tussen de autoriteiten van Nederland en traditionele sprekers en niet-sprekers. Rekening houdend met het feit dat "bij het bepalen van hun beleid ten aanzien van regionale talen of talen van een minderheid de Partijen rekening houden met de behoeften en wensen naar voren gebracht door de groepen die deze talen gebruiken", moedigt de expertcommissie rechtstreekse contacten tussen sprekers van het Romanes en de centrale autoriteiten aan. Rekening houdend met de houding van de Roma-sprekers die hun taal als een in-groep marker met een taboe beschouwen, is de expertcommissie zich ervan bewust dat de tekortkomingen in verband met de uitvoering van het Handvest niet uitsluitend aan de autoriteiten kunnen worden toegeschreven. Daarom kan de expertcommissie geen conclusies trekken over de respectieve verplichtingen.

71. Artikel 7.1.f. wordt als gedeeltelijk uitgevoerd beschouwd, aangezien er een mogelijkheid bestaat om overheidssubsidies aan te vragen, onder meer voor educatieve en culturele doeleinden ten behoeve van het Romanes en de sprekers ervan. Aan de expertcommissie is enige informatie verstrekt over het praktische gebruik van de toegekende middelen voor de promotie van het Romanes buiten de scholen door de sprekers zelf. In principe is academisch onderzoek naar het Romanes mogelijk, maar het onderwijs in de geschiedenis en cultuur met betrekking tot het Romanes ter bevordering van het wederzijds begrip ontbreekt in de algemene leerplannen. Artikel 7.3. is dus niet uitgevoerd.

2.4.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Romanes in Nederland

De expertcommissie moedigt de Nederlandse autoriteiten aan om alle verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden na te komen die niet als "uitgevoerd" worden beschouwd (zie punt 2.1.1 hierboven), en om de verplichtingen die wel zijn uitgevoerd, te blijven naleven. Daarbij dienen de autoriteiten in het bijzonder rekening te houden met de onderstaande aanbevelingen. De aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa over de toepassing van het Handvest in Nederland[21] blijven volwaardig van kracht. De aanbevelingen die in het kader van de monitoringprocedure van het Handvest worden gedaan, zijn bedoeld om de autoriteiten te ondersteunen bij het uitvoeringsproces.

I. Aanbevelingen die onverwijld moeten worden opgepakt

a. **Intensiveren en verbreden van contacten met de sprekers van het Romanes om hen te ondersteunen bij de bescherming van hun taal.**

[21] CM/RecChL(2001)1, 19 september 2001, 765e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2004)7, 15 december 2004, 909e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2008)4, 9 juli 2008, 1032e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2012)5, 24 oktober 2012, 1153e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2016)7, 14 december 2016, 1273bise vergadering van de afgevaardigden van de ministers.

II. Verdere aanbevelingen

b. Opnemen van de geschiedenis en cultuur met betrekking tot het Romanes in het algemene leerplan.
c. Verder ondersteunen van de culturele activiteiten van de sprekers van het Romanes.
d. Aanmoedigen en ondersteunen van sprekers van het Romanes bij het tot stand brengen van grensoverschrijdende betrekkingen met sprekers van het Romanes buiten Nederland.

2.5 Het Jiddisch

2.5.1. Naleving door Nederland van de verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden inzake de bescherming en de bevordering van het Jiddisch

Symbolen die gebruikt worden voor het aangeven van wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus: ↗ verbetering ↙ verslechtering **= ongewijzigd**

		De expertcommissie beoordeelt de verplichting als volgt*:				
Artikel	**Verplichtingen van Nederland betreffende het Jiddisch**[22]	**uitgevoerd**	**gedeeltelijk uitgevoerd**	**formeel uitgevoerd**	**niet uitgevoerd**	**geen conclusie**
Deel II van het Handvest ***(Verplichtingen die de staat moet toepassen op alle regionale talen of talen van minderheden op haar grondgebied)***						
Art. 7 - Doelstellingen en beginselen						
7.1.a	erkenning van het Jiddisch als uiting van culturele rijkdom	=				
7.1.b	verzekeren dat bestaande of nieuwe bestuurlijke indelingen geen belemmering vormen voor de bevordering van het Jiddisch					=
7.1.c	vastberaden optreden ter bevordering van het Jiddisch					=
7.1.d	vergemakkelijking en/of aanmoediging van het gebruik van het Jiddisch, in gesproken en geschreven vorm, in het openbare leven (bijvoorbeeld onderwijs, justitiële autoriteiten, bestuurlijke autoriteiten en openbare diensten, media, culturele activiteiten en voorzieningen, economische en sociaal leven en/of grensoverschrijdende uitwisselingen) en het particuliere leven					=
7.1.e	• instandhouding en ontwikkeling van banden, op de door dit Handvest bestreken terreinen, tussen groepen die het Jiddisch gebruiken in de Staat • totstandkoming van culturele betrekkingen met groepen die andere talen gebruiken					=
7.1.f	voorzien in vormen en middelen voor het onderwijs in en de bestudering van het Jiddisch op alle daarvoor in aanmerking komende niveaus	=				
7.1.g	verschaffen van voorzieningen om degenen (ook volwassenen) die geen Jiddisch spreken in staat te stellen deze taal te leren	=				
7.1.h	bevordering van studie en onderzoek van het Jiddisch aan universiteiten of gelijkwaardige instellingen		↙			
7.1.i	bevordering van internationale uitwisselingen, op de door dit Handvest bestreken terreinen, voor het Jiddisch					=
7,2	wegnemen van alle ongerechtvaardigde vormen van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur betreffende het gebruik van het Jiddisch	=				
7.3	• kweken van onderling begrip tussen alle linguïstische groepen van het land • opnemen van de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Jiddisch in de doelstellingen van onderwijs en opleiding • aanmoedigen van massamedia om de eerbiediging van, het begrip voor en de tolerantie ten aanzien van het Jiddisch in hun doelstellingen op te nemen					=
7,4	• rekening houden met de behoeften en wensen naar voren gebracht door de groep die het Jiddisch gebruikt • in het leven roepen van een orgaan ten behoeve van het uitbrengen van advies aan de autoriteiten inzake alle aangelegenheden betreffende het Jiddisch		↗			

[22] Om de leesbaarheid te bevorderen, worden de bepalingen van het Handvest hier in verkorte en vereenvoudigde vorm weergegeven. De volledige versie van elke bepaling kan worden geraadpleegd op de website van het Bureau van het Verdrag van de Raad van Europa: : http://www.coe.int/en/web/conventions/ (treaty No. 148).

*** de expertcommissie van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden beoordeelt de naleving van de verplichtingen van de staten die partij zijn bij het Handvest als volgt:**

Uitgevoerd: Het beleid, de wetgeving en de praktijk zijn in overeenstemming met het Handvest.
Gedeeltelijk uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn geheel of gedeeltelijk in overeenstemming met het Handvest, maar de verplichting wordt slechts gedeeltelijk in de praktijk gebracht.
Formeel uitgevoerd: Het beleid en de wetgeving zijn in overeenstemming met het Handvest, maar er is geen uitvoering in de praktijk.
Niet uitgevoerd: Er is geen actie ondernomen in het beleid, de wetgeving en de praktijk om de verplichting uit te voeren.
Geen conclusie: De expertcommissie is niet in staat te concluderen dat de verplichting is nagekomen, aangezien de autoriteiten geen of onvoldoende informatie hebben verstrekt.

Wijzigingen in de evaluatie ten opzichte van de vorige monitoringcyclus

72. Omdat de gemeenschap van sprekers van het Jiddisch tamelijk gesloten is, kunnen de tekortkomingen met betrekking tot het implementeren van het Handvest niet uitsluitend worden toegeschreven aan de autoriteiten. In dergelijke gevallen kan de expertcommissie geen conclusies trekken over de respectieve verplichtingen.

73. Artikel 7.1.h is gedeeltelijk uitgevoerd omdat het alleen mogelijk is om onderzoek te doen aan de universiteiten in Amsterdam, terwijl studenten die Jiddisch wensen te studeren dit in het buitenland moeten doen.

74. De expertcommissie erkent dat de autoriteiten van Nederland open staan voor dialoog met de sprekers van het Jiddisch. Deze dialoog moet echter worden geïntensiveerd om concrete resultaten te boeken, met bijzondere aandacht voor de erfgoeddimensie van het Jiddisch in Nederland. Artikel 7.4. is derhalve gedeeltelijk uitgevoerd.

2.5.2 Aanbevelingen door de expertcommissie over het verbeteren van de bescherming en bevordering van het Jiddisch in Nederland

De expertcommissie moedigt de Nederlandse autoriteiten aan om alle verplichtingen in het kader van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden na te komen die niet als "uitgevoerd" worden beschouwd (zie punt 2.1.1 hierboven), en om de verplichtingen die wel zijn uitgevoerd, te blijven naleven. Daarbij dienen de autoriteiten in het bijzonder rekening te houden met de onderstaande aanbevelingen. De aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa over de toepassing van het Handvest in Nederland[23] blijven volwaardig van kracht. De aanbevelingen die in het kader van de monitoringprocedure van het Handvest worden gedaan, zijn bedoeld om de autoriteiten te ondersteunen bij het uitvoeringsproces.

I. Aanbevelingen die onverwijld moeten worden opgepakt

a. **Totstandbrenging van nauwere contacten met de gemeenschap van sprekers van het Jiddisch ter bescherming van het culturele erfgoed van Nederland met betrekking tot het Jiddisch.**

II. Verdere aanbevelingen

b. Verdere ondersteuning en versterking van het Jiddisch in de academische wereld van Nederland.

CM/RecChL(2001)1, 19 september 2001, 765e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2004)7, 15 december 2004, 909e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2008)4, 9 juli 2008, 1032e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2012)5, 24 oktober 2012, 1153e vergadering van de afgevaardigden van de ministers;
CM/RecChL(2016)7, 14 december 2016, 1273bise vergadering van de afgevaardigden van de ministers.

Hoofdstuk 3 (Voorstellen voor] aanbevelingen van het Comité van Ministers van de Raad van Europa

De expertcommissie erkent de inspanningen die de Nederlandse autoriteiten hebben geleverd om de in hun land gesproken regionale en minderheidstalen te beschermen, maar heeft er bij zijn evaluatie voor gekozen zich te concentreren op enkele van de belangrijkste tekortkomingen bij de uitvoering van het Handvest. De aanbevelingen van de expertcommissie aan het Comité van Ministers mogen echter niet worden geïnterpreteerd als een aantasting van de relevantie van de andere, meer gedetailleerde opmerkingen in het rapport, die volwaardig van kracht blijven. De aanbevelingen van de expertcommissie zijn dienovereenkomstig opgesteld.

De expertcommissie van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden stelt, overeenkomstig artikel 16.4 van het Handvest, op basis van de informatie in dit rapport voor dat het Comité van Ministers de volgende aanbevelingen aan Nederland doet.

Het Comité van Ministers

In overeenstemming met artikel 16 van het Handvest voor regionale talen en talen van minderheden;

Gelet op de door het Koninkrijk der Nederlanden op 2 mei 1996 nedergelegde akte van aanvaarding en op de op 19 maart 1997 ingediende aanvullende verklaring;

Na kennis te hebben genomen van de evaluatie van de expertcommissie inzake het Handvest, met betrekking tot de toepassing van het Handvest door Nederland;

[Na kennis te hebben genomen van de opmerkingen van de Nederlandse autoriteiten over de inhoud van het verslag van de expertcommissie].

Rekening houdend met het feit dat deze evaluatie is gebaseerd op de informatie die Nederland in het zesde periodieke verslag heeft verstrekt, op aanvullende informatie die door de Nederlandse autoriteiten is verstrekt, op informatie die is verstrekt door in Nederland wettelijk gevestigde organisaties en verenigingen en op informatie die de expertcommissie tijdens haar bezoek ter plaatse heeft verkregen;

Beveelt de Nederlandse autoriteiten aan om rekening te houden met alle opmerkingen en aanbevelingen van de expertcommissie en om met voorrang rekening te houden met deze opmerkingen en aanbevelingen:

1. het onderwijs van en in het Fries op alle onderwijsniveaus te blijven versterken;

2. een gestructureerd beleid vast te stellen voor de uitvoering van het Handvest voor Romanes en Jiddisch, in samenwerking met de sprekers;

3. het onderwijs in het Limburgs en Nedersaksisch als reguliere schoolvakken verder te ontwikkelen en het onderwijsaanbod in deze talen uit te breiden, ook op het niveau van het aan het onderwijs op school voorafgaand onderricht.

Het Comité van Ministers verzoekt de Nederlandse autoriteiten hun zevende periodieke verslag vóór 1 juni 2021 in te dienen en de informatie over de aanbevelingen voor onmiddellijke actie vóór 1 december 2023 in te dienen[24].

---

[24] Zie de besluiten van het Comité van Ministers van de Raad van Europa CM/Del/Dec(2018)1330/10.4e - CM-Public, en Schetsen voor de periodieke verslagen over de uitvoering van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden die door de staten die partij zijn moeten worden ingediend, CM(2019)69 final.

Bijlage I Akte van aanvaarding

Nederland

Verklaring in de akte van aanvaarding die op donderdag 2 mei 1996 is nedergelegd - Or. Engl.

Het Koninkrijk der Nederlanden aanvaardt het Handvest voor het Koninkrijk der Nederlanden in Europa.

Periode: 1-3-1998.
Desbetreffende artikelen: -

Verklaringen opgenomen in een nota verbaal zoals overhandigd door de Permanente Vertegenwoordiging van Nederland tijdens de indiening van de akte van aanvaarding op 2 mei 1996 - Or. Engl.

Het Koninkrijk der Nederlanden verklaart, overeenkomstig artikel 2, tweede lid en artikel 3, eerste lid, van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden, de volgende bepalingen van deel III van het Handvest te zullen toepassen op de Friese taal in de provincie Friesland:

In artikel 8:
Eerste lid 1, onderdelen a (ii), b (ii), c (iii), e (ii), f (i), g, h, i.
Tweede lid.

In artikel 9:
Eerste lid 1, onderdelen a (ii), a (iii), b (iii), c (ii), c (iii).
Tweede lid 2, onderdeel b.

In artikel 10:
Eerste lid 1, onderdelen a (v), c.
Tweede lid 2, onderdelen a, b, c, d, e, f, g.
Vierde lid 4, onderdelen a, c.
Vijfde lid.

In artikel 11:
Eerste lid 1, onderdelen a (iii), b (ii), c (ii), f (ii).
Tweede lid.

In artikel 12:
Eerste lid 1, onderdelen a, b, d, e, f, g, h.
Tweede lid.
Derde lid.

In artikel 13:
Eerste lid, onderdelen a, c, d.
Tweede lid, onderdelen b, c.

In artikel 14:
Onderdeel a.
Onderdeel b.

Het Koninkrijk der Nederlanden verklaart tevens de in Deel II van het Handvest opgesomde principes te zullen toepassen op de in Nederland gebruikte Nedersaksische talen evenals, conform artikel 7, vijfde lid, op het Jiddisch en het Romanes.

Periode: 1-3-1998.
Desbetreffende artikelen: 10, 11, 12, 13, 14, 2, 3, 7, 8, 9

Verklaringen die zijn opgenomen in een nota verbaal van de Permanente Vertegenwoordiging van Nederland, van 18 maart 1997, geregistreerd bij het Secretariaat-Generaal op 19 maart 1997 - Or. Engl.

Het Koninkrijk der Nederlanden verklaart overeenkomstig Artikel 2, eerste lid, van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden van 5 november 1992, de volgende in Deel II van het Handvest opgesomde principes te zullen toepassen op het in Nederland gebruikte Limburgs.

Periode: 1-3-1998.
Desbetreffende artikelen: 2

Bijlage II: Opmerkingen van de Nederlandse autoriteiten